

ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS
HUMANITARINIŲ MOKSLŲ FAKULTETAS
RUSŲ KALBOS KATEDRA

ASTA ČINČIKIENĖ
Gretinamosios kalbotyros studijų programa

Tamsa lietuvių ir rusų kalbų pasaulėvaizdyje

Magistro darbas

Darbo vadovas
prof. habil. dr. A.Gudavičius

Šiauliai, 2010

Turinys

Įvadas.....	3
I. Koncepto teorijos apžvalga ir analizė.....	5
1. Kognityvinė lingvistika – naujas požiūris į kalbą.....	5
2. Koncepto samprata ir raiška.....	7
3. Konceptualioji metafora.....	12
4. Kalbos pasaulėvaizdis.....	15
II. Koncepto tamsa raiška lietuvių ir rusų kalboje.....	17
1. Prototipinis koncepto tamsa aspektas.....	17
2. Metaforinė koncepto tamsa raiška.....	30
3. Frazeologiniai junginiai lietuvių ir rusų kalboje.....	45
Išvados.....	48
Summary.....	51
Anotacija.....	52
Literatūra.....	53
Šaltiniai.....	56

ĮVADAS

Temos aktualumas. Kadangi dar visai neseniai pradėta dirbti kognityvinės lingvistikos srityje, todėl yra labai daug neišanalizuotos medžiagos. Į neišanalizuotų konceptų skaičių įeina ir konceptas *tamsa*. Lietuvoje buvo analizuotos spalvos (profesorius Aloyzas Gudavičius, Saulė Juzelėnienė, Gražina Astramskaitė, T.Jokubaitienė), tačiau *tamsos* konceptas lietuvių kalboje netyrinėtas, nebuvo bandoma lyginti koncepto *tamsa* su ekvivalentiškais konceptais rusų kalboje.

Tyrimo objektas. Konceptas, lietuvių ir rusų kalbose reprezentuojamas žodžiu *tamsa*.

Darbo tikslas. Išaiškinti ir palyginti konceptus *tamsa* lietuvių ir rusų kalbose, aprašyti dažnesnių posakių reikšmę lietuvių ir rusų kalbose.

Uždaviniai. Darbe keliami tokie uždaviniai:

1. Apibūdinti bendrus *tamsos* suvokimo principus.
2. Išnagrinėti teorinę medžiagą, susijusią su *tamsos* konceptu ir apibrėžti pagrindinius konceptų nagrinėjimo principus.
3. Išrinkti iš lietuvių ir rusų kalbų tekstynų vartojamus su konceptu *tamsa* susijusius sakinius.
4. Atlikti gretinamąją lietuvių ir rusų kalbos konceptų *tamsa* analizę, atskirai aptariant prototipines ir metaforines reikšmes.
5. Apibendrinti koncepto *tamsa* tyrimo rezultatus ir padaryti išvadas.

Darbo metodai.

1. Mokslinės literatūros ir terminų analizė.
2. Konceptualioji analizė.
3. Gretinamoji analizė, remiantis lietuvių ir rusų kalboje vartojamais pavyzdžiais su konceptu *tamsa*.

Tyrimo medžiaga. Koncepto *tamsa* (tamsus, –i, temti) lietuvių ir rusų kalbos pavyzdžiai, išrinkti iš tekstynų donelaitis.vdu.lt ir национальный корпус русского языка – ruscorpora.ru.

Surinkta 1500 lietuvių kalbos sakinių ir 1500 rusų kalbos sakinių. Pavyzdžiai į tekstynėlių buvo atrinkti pagal kiekybinį kriterijų. Atsisakyta pavienių ir panašių pavyzdžių, pavyzdžiai imti iš grožinės ir publicistinės literatūros bloką, kad geriau atspindėtų vartosenos įvairovę.

Darbo struktūra. Darbas susideda iš įvado, teorinės ir praktinės dalies, išvadų ir bibliografijos.

Įvade aprašomas darbo turinys ir magistro darbo struktūra, numatomi tikslai ir uždaviniai, darbo metodai, struktūra ir tyrimo medžiaga.

Teorinėje dalyje apžvelgiame problemos sprendimą dabartinėje kalbotyroje.

Praktinėje dalyje gretinant analizuojami konceptai *tamsa* lietuvių ir rusų kalboje, skiriant prototipines ir metaforines reikšmes, trumpai aptariant ir frazeologinių junginių vartojimą.

Išvadose apibendrinami koncepto *tamsa* teorinio ir praktinio tyrimo rezultatai.

Darbo aprobavimas. Magistro darbo tema skaitytas pranešimas „Konceptas *tamsa* lietuvių ir rusų kalbų pasaulėvaizdyje“ Šiaulių universiteto XIV bakalaurantų ir magistrantų mokslinių darbų konferencijoje STUDENTŲ DARBAI-2010, skirtoje 165-osioms Juozapo Miliausko-Miglovaros ir 130-osioms Jono Krikščiūno-Jovaro gimimo metinėms. Pranešimas įvertintas III laipsnio diplomu.

I. Koncepto teorijos apžvalga ir analizė

1. Kognityvinė lingvistika – naujas požiūris į kalbą

Kognityvinės lingvistikos pradžia siejama su 1976 m. pasirodžiusia G. Millerio ir P. Johnsono-Loirido knyga „Kalba ir suvokimas“ („Language and Perception“), kurioje teigiama, kad kognityviosios kalbotyros objektas yra kalbinė reikšmė – visos žmogaus suvokimo sistemos dalis. Kognityvinės lingvistikos atsiradimas pakeitė lingvistikos tyrinėjimus. Iki tol vyravusias idėjas, kad kalba egzistuoja nepriklausomai nuo žmogaus sąmonės ir jo patirties, pakeitė kognityvinės teorijos, kad kalba neatsiejama nuo žmogaus mąstymo ir vaizduotės, kad ji egzistuoja žmogaus sąmonėje.

Keičiantis struktūrinės lingvistikos atstovų postuluojamai nuomonei, kad kalba egzistuoja „savaime ir sau“, paplito požiūris, akcentuojantis glaudų kalbos ir žmogaus ryšį. Į tai atkreipė dėmesį kognityvistai, teigiantys, kad kalba yra susijusi su žmogaus protu, žinojimu bei patirtimi. Kaip teigia rusų kalbininkė E. Kubriakova, kognityvinė lingvistika pakeitė supratimą apie kalbą, o tai lėmė galimybę kalbą tirti kitaip (Kubriakova, 1999).

Kognityvinė lingvistika, susiformavusi aštuntojo dešimtmečio viduryje Jungtinėse Amerikos Valstijose, atsirado išplitus kognityvinėms teorijoms. Kognityvinis mokslas ėmė tirti kogniciją – pažinimo procesą ir jo rezultatą. Pasak E. Kubriakovos, kognityvizmas – tai mokslas apie žinojimą ir pažinimą (Kubriakova, 1999). V. Demjankovas išplečia teiginį, sakydamas, kad kognityvizmas – požiūris, kad žmogus yra informacijos perdėbimo sistema, o jo elgsena turi būti aiškinama vidinės žmogaus būsenos terminais. Tos būsenos yra fiziškai išreiškiamos, stebimos ir interpretuojamos kaip žinių įgijimas, panaudojimas, saugojimas, perdavimas ir perdėbimas, o kognityvinė lingvistika yra kryptis, kurios dėmesio centre yra kalba kaip bendras kognityvinis mechanizmas (Demjankovas, 1994).

Kognityvinių idėjų, kurios susijusios su psichologija ir filosofija, pradžia lingvistikoje laikoma 1980 metai. Idėjų pradininkais laikomi Dž. Leikofas ir R. Langakeris. Jie teigia, kad kalbą reikia tirti remiantis žmogaus patirtimi, jo vidine būsena, aplinkos supratimu. Mokslininkai lingvistai aiškina, kad žmogus mąsto metaforomis – jomis suvokiamas išorinis

pasaulis. Kognityvinės krypties ištakomis laikomos Jungtinės Amerikos Valstijos, lingvistai G. Leikoffas ir M. Johnsonas išplatino kognityvines idėjas visame pasaulyje.

Lietuvių kalbininkai taip pat akcentuoja kognityvinės lingvistikos įtaką bei svarbą šiuolaikinei kalbotyrai. Jau kelis dešimtmečius dažniausiai aptariama kognityvinės lingvistikos tema yra kognityvinė metafora. Rašomi moksliniai straipsniai, yra apgintos kelios svarios disertacijos: R. Marcinkevičienė, A.Gudavičius, S.Papaurėlytė-Klovienė, R.Toleikienė, Marcinkevičienė, J. Cibulskienė, V.Drūlienė.

Pasak profesoriaus A. Gudavičiaus, kognityvizmas reiškė naujos, poststruktūralistinės epochos pradžią kalbotyroje, kurios pagrindinis objektas tapo reikšmė, o ne struktūra (Gudavičius,2000). Kognityvinės lingvistikos esmę sudaro tai, kad žmogaus kalbiniai sugebėjimai neatskiriami nuo visos kitos psichinės veiklos – suvokimo, vaizduotės, mąstymo.

2. Koncepto samprata ir raiška

Žmonės mąsto ne tik sąvokomis, bet ir vaizdiniais, pasitelkdami atmintį, asociacijas, lygindami, skaidydami į atskiras dalis, sintetindami, vertindami, akcentuodami svarbiausius dalykus, suteikdami jiems jausmus ir emocijas. Apskritai, žmogaus mąstymas yra labai sudėtingas procesas, kurį sunku išskaidyti į mažesnes dalis. Procesus, vykstančius žmogaus sąmonėje, galima įvardyti kaip mentalinius vienetus arba konceptus, kurie atspindi pasaulio daiktus, reiškinius, klases (Gudavičius, 2007).

Terminas *konceptas* (lot. *conceptus*, kildinamas iš veiksmažodžio *concipere* 'surinkti, suimti, sugalvoti') rusų kalbotyroje buvo pradėtas aktyviai vartoti 1990 metais. Vertas dėmesio S. Vorkačiovo požiūris į konceptą, kaip į kolektyvinio žinojimo/ sąmonės vienetą, nukreipiantį į aukščiausias dvasines vertybes, turintį kalbinę raišką ir pažymėtą etnokultūrine specifika (Vorkačiovas, 2004). Vorkačiovo nuomonei pritaria ir E. Lissan, teigdamas, kad „konceptas gimsta ne tiesioginio šnekos akto, o samprotavimo metu, aiškinant tam tikro objekto esmę. Reikšmė realizuojasi šnekos akto metu, o konceptas gimsta klausytojo sieloje.“ (Lissan, 2002, 32)

Koncepto terminas Rusijos lingvistų darbuose dažnai painiojamas ne tik su *sąvoka*, bet ir su terminu *reikšmė*. Tokia problema neaktuali Lietuvos lingvistams, nes mūsų šalyje labai kognityvinės lingvistikos srityje pradėti rašyti dar visai neseniai, patirtis buvo perimta iš pirmtakų Rusijoje, atsižvelgta į vertimo netikslumus.

Tarptautinių žodžių žodyne (toliau TŽŽ) *konceptas* apibrėžiamas kaip „sąvoka, bendras vaizdas, žodžio reikšmė“. Lietuvių kalbos žodynas (toliau LKŽ) *sąvoką* nurodo esant „žmogaus mąstymo forma, atspindinčia esminius ir bendruosius objektų požymius; suvokimo išdava; logine mintimi apie kokį daiktą ar reiškinį“. Tame pačiame žodyne *reikšmė* įvardijama kaip „turinio elementai, susiję su tam tikra forma, ženklu; prasmė“. Taigi abiejų terminų pagrindą sudaro tam tikro daikto / reiškinio suvokimas, tačiau *sąvoka* akcentuoja mintį, žmogaus mąstymą apie daiktą / reiškinį, o *reikšmė* pabrėžia materialinę žodžio formą, ženklą, žodinę minties realizaciją.

Iš TŽŽ apibrėžimo matyti, jog *konceptas* yra platesnė sąvoka ir apima abu anksčiau minėtus terminus. E. Lissan teigimu, „konceptas gimsta ne tiesioginio šnekos akto, o

samprotavimo metu, aiškinant tam tikro objekto esmę. Reikšmė realizuojasi šnekos akto metu, turi tikslą paveikti klausytoją, o konceptas gimsta „klausytojo sieloje“ (Lassan 2002, 32).

Koncepto prigimtis ir struktūra yra labai sudėtingos. Viena vertus, konceptui priklauso viskas, kas priklauso reikšmei, kita vertus, į koncepto struktūrą įeina viskas, kas paverčia jį kultūriniu faktu. Konceptas – tai centrinė kultūros ašis mentaliniame žmogaus pasaulyje (J. S. Stepanovas 2005).

Požiūriui, kad konceptas yra tam tikras mąstymo rezultatas, pritaria ir E. Jakaitienė. Jos nuomone, pasaulis yra pažinus ir pažinimas yra dialektinis jo atsispindėjimas žmogaus sąmonėje, apimantis įvairias psichinės veiklos formas: pojūčius, dėmesį, valią, intuiciją, mąstymą. Per kelias tos veiklos pakopas žmogaus sąmonėje įvyksta išorinio pasaulio dematerializacija, gaunama informacija apie esamą ir galimą daiktų padėtį pasaulyje. Tokia informacija vadinama konceptais. Taigi, anot E. Jakaitienės, konceptas yra tam tikras mąstymo produktas, kodavimo ir perteikimo priemonė (Jakaitienė 1988, 15 – 18).

Anot S. Papaurėlytės-Klovienės, „konceptu vadinamas mąstymo vienetas, visa informacija apie kažką, esantį žmonių, kalbančių tam tikra kalba, sąmonėje“ (Papaurėlytė 2005, 25).

Z. D. Popovos ir I. A. Sternino manymu, konceptas – „kompleksinis mąstymo vienetas, kuris mąstymo veiklos procese krypta į įvairias puses, aktualizuodamas skirtingus savo bruožus ir sluoksnius“ (Popova, Sternin 2001, 37).

E. S. Kubriakova teigia, kad konceptas – „operacinis atminties, mentalinio leksikono, konceptualiosios sistemos ir proto kalbos bei viso pasaulėvaizdžio vienetas, žinių kvantas. Patys svarbiausi konceptai išreiškiami kalboje“ (cit. pagal Popova, Sternin 2006, 43).

Šiame darbe laikomasi požiūrio, kad konceptas – tai mąstymo vienetas ir tam tikras kategorizacijos rezultatas, apaugęs papildomomis reikšmėmis, vertinimais, asmenine patirtimi, pažinimu, ir egzistuojantis žmogaus sąmonėje. Žmogaus sąmonėje konceptai susiformuoja atsižvelgiant į:

- ✓ sensorinę patirtį (realybė suvokiama per jutimo organus);
- ✓ praktinės veiklos patirtį (žmogų supančių daiktų suvokimas, konceptai: peilis, muilas, mašina, dviratis ir t. t.);
- ✓ žmogaus mąstymo operacijas su kitais, jau jo sąmonėje egzistuojančiais konceptais (tokių mąstymo operacijų rezultatas gali būti naujų konceptų atsiradimas);

- ✓ kalbinę komunikaciją (kalbine forma konceptas įvardijamas, išaiškinamas žmogui, pvz., mokymo procese aiškinama kokio nors žodžio reikšmė);
- ✓ savarankišką kalbinių vienetų reikšmių pažinimą (iš žodyno ar kito šaltinio susipažįstama su nauju konceptu (Popova, Sternin 2001, 68–67).

Konceptus, kaip kognityvinius vienetus, pagal turinį Z.D.Popova ir I.A.Sterninas skirsto į 6 tipus: vaizdinys, schema, sąvoka, freimas, scenarijus, geštaltas. A.V.Maslova mano, kad svarbiausi konceptų tipai yra 4: schema, freimas arba scenarijus, skriptas, paveikslas arba vaizdinys. V.I.Karasikas, manydamas, kad „konceptuose glūdi abstrakcijų įvairaus lygio žinių formatai” (Karasikas 2005, 132), skiria 9 konceptų tipus: paveikslas, vaizdinys, schema, sąvoka, prototipas, propozicija, freimas, scenarijus, geštaltas. Atkreiptinas dėmesys į tai, jog ne visuomet kalbininkai vienodai pavadina tą patį reiškinių, ne visada jų nuomonė sutampa grupuojant konceptus. Kai kurie lingvistai scenarijų ir skriptą laiko to paties tipo sinonimiškais žodžiais, tačiau V.A. Maslova paprieštarauja, akcentuodama scenarijaus ir freimo tapatumą, bet skriptą, kuris rodo situacijų seką, griežtai atskirdama nuo scenarijaus, o sinonimais laikydama ne tik freimą su scenarijumi, bet ir paveikslą su vaizdiniu. Šiame darbe kognityviniai konceptai pagal turinį grupuojami į žemiau išvardintus tipus:

1. Vaizdinys (paveikslas) – „apibendrintas jutiminis daikto vaizdas (obuolys, kriaušė ir pan.) arba jo raiška (rūgštus, raudonas, kaitra ir pan.)”, pvz.: klevas – lapuotis medis su plačiais karpytais lapais. V.I.Karasiko nuomone tik papildoma aiškinimą: „mąstymo paveikslas kaip būtent paveikslas bendrai, pvz.: telefonas apskritai”. (Daugumą vaizdinių išvysti padeda asociaciniai eksperimentai. Žmogus, paklaustas, kokia pirma mintis kyla, išgirdus žodį – stimulą, atsakys, jam artimais (kasdien girdimais, vartojamais) žodžiais: namas – gimtasis, mama – mano, mat kiekvieno atmintyje konceptai susieti su konkrečiomis situacijomis, pvz.: gailestingumą vienas suvokia kaip įspėjimą apie grėsmę, kitam – tai aukojimas, dar kitam – pagalba invalidui ir pan. Dažniausiai apklaustųjų atsakymai nevienodi. Nekeista, nes kultūrinis konceptas – svarbiausia lingvokultūrologijos kategorija – atspindi nevienareikšmį suvokimą. Tačiau nutinka ir kitaip, kai išsiskiria labiau konkretni ir labiau abstraktesni konceptai. Jeigu atsiranda vienodų atsakymų, jie atspindi derinimą (tamsus – miškas, įdomus – filmas, brangi – dovana, juodos – akys) arba standartinį conceptualų vaizdinį (kraujas – raudonas, kalvė – kūjis). Koncepto *šviesa* raišką kalboje galima būtų priskirti prie pastarojo tipo: šviesa – saulės, žvakės, ryški, šilta, šviesus – dangus, protas, akys ir pan.

2. Schema (terminą, vartotiną pažinimo moksle, 1930 m. įvedė F.Bartletomas) – „perteikiamas apibendrinta grafine arba kontūrine schema”. Tai galima įvardinti ir neryškiu paveikslu hiperonimu, pvz.: medis (kamienas ir laja).

3. Sąvoka – konceptas, kuris „susideda iš pagrindinių esamo daikto arba reiškinių požymių, racionalaus išskyrimo” (Popova, Sterninas 1998, 18), „turintis objektyvią, loginę charakteristiką”(Karasikas 2005, 133), pvz.: baobabas – plačialapis skėtinių šeimos augalas; vėžlys – roplių šeimos sausumos gyvūnas.

4. Freimas (dabartinėje kalbotyroje dalykinė – vaizdinė koncepto pusė modeliuojama freimu) - daugiakomponentis konceptas, užfiksuojantis dalyko, jo raiškos kai kurias standartines žinias. Pvz.: parduotuvė (komponentai: pirkti, parduoti, kaina, prekės). Kiti freimo pavyzdžiai: restoranas, kinas, poliklinika, ligoninė. Tampa aiški V.A.Maslovos išsakyta mintis, kad detalės, susidedančios turinyje kaip kino filmo kadras, formuoja freimą. Šį tipą galima apibūdinti ir kaip vaizdų, žinių, saugomų atmintyje, struktūrą, tam tikro žmogiškojo patyrimo fragmento informaciją, pvz.: gimimo dienos šventė - situacijos nekintančius duomenis, ir terminalinių centrų, prisipildančių konkrečios situacijos duomenų. M.Minskom pateikia freimo „teatras” pavyzdį, kur, anot jo, „viršutiniai centrai yra „bilietų kasa”, „scena”, „spektaklis” ir kt., o terminaliniai centrai - „eilė prie konkrečios teatro bilietų kasos” (cit. Karasikas: p.133).

5. Scenarijus (arba skriptas) – stereotipiniai epizodai su judėjimo, rutuliojimo požymiais. Tai - faktiškai freimai, išskleidžiami per laiką, pvz.: stadionas – freimas, bet žaidimas stadione – jau scenarijus; proceso aprašymas atsižvelgus į jo svarbiausius etapus, žinios apie įvykio siužetinį plėtojimą, pvz.: vestuvės, ekskursija, muštynės, poliklinika ir t.t.

6. Geštaltas – (XIX a. pab. austrų tyrinėtojo Ch. Erenfelso sukurtas terminas) „kompleksinė, funkcionuojanti visumos struktūra, kuri sąmonei suteikia atskirus daugialypius vaizdus” (Popova, Sterninas 1998, 20). Šis tipas pasižymi vaizdo visuma; antraeiliais jutimo ir racionaliais elementais, taip pat ir jungiančiais dinaminiais ir statikos aspektais (nuo objekto ar jo raiškos), pvz.: meilė, mokykla. Geštaltas pabrėžia atmintyje saugomo vaizdo visumą, o ne jam neaktualių požymių atsispindėjimą visumoje: negalima sakyti, kad žuvis yra žvynai, pelekai, žiaunos, žuvienė, slidi, vandenyje.

Geštaltai jungia freimus, schemas, scenarijus bei vaizdinius. Tiriant, kuo skiriasi šios kognityvinės semantikos sąvokos, kaip konceptas, freimas, geštaltas, matyti, jog visos jos turi mąstymo pagrindą, tačiau charakterizuoja ne tą patį atmintyje saugomą vieneta, teikiančią tam

tikrą informaciją. Geštaltas traktuojamas kaip konceptuali sistema, sujungianti visų aukščiau išvardintų tipų konceptus.

Konceptas reiškiasi kalboje, mene, papročiuose, tradicijose. Norint suprasti, kaip konceptas reiškiasi kalboje, galima pasinaudoti žodžiu kaip raktu, nes mąstymo procese operuojama žodžiais.

Koncepto raiška kalboje – tai ta koncepto dalis, kuri gali būti reiškiamą kalbos vienetais, o aprašoma ir aiškinama tekstais. Neįmanoma žodžiais atskleisti viso koncepto turinio, o galima tik išryškinti tam tikrą bruožą, pasinaudojant metaforiniais pasakymais, kolokacijomis, frazeologizmais ar vidine žodžio forma.

Konceptų susidarymo procesas vadinamas konceptualizacija.

Žmogaus individualūs konceptai sudaro kompleksus, kurie savo ruožtu įeina į konceptualiąją sistemą. Grupės žmonių tam tikra patirties dalis yra universali, todėl tos patirties dėka susidarę konceptai yra universalios prigimties.

Anot V. A. Maslovos, konceptas – tai „mentalinis darinys, turintis nacionalinę specifiką, kurio turinys yra žinių visuma apie objektą, o išraiška – kalbinių priemonių visuma“ (cit. pagal Djačenko 2006, 86). V.A.Maslova pateikia šiuos koncepto požymius:

- tai minimalus žmogiškosios patirties, idealaus supratimo vienetas, verbalizuojamas žodžiu ir turintis lauko struktūrą;
- tai pagrindinis žinių saugojimo, perdavimo ir apdorojimo vienetas;
- konceptas neturi griežtų ribų, bet turi konkrečias funkcijas;
- konceptas yra socialinio pobūdžio, asociacijų laukas lemia jo pragmatiškumą;
- konceptas yra apribotas kultūrinių dalykų (Maslova 2004, 27–35).

Kiekvieno žmogaus sąmonėje susidaro unikalūs konceptai, tačiau vienoje kultūrinėje bendrijoje esančių žmonių konceptai yra panašūs, turintys grupinių požymių, kuriuos lemė bendra gyvenimiška patirtis.

Analizuojant koncepto *tamsa* vartosenos pavyzdžius tekstynuose, bandoma nustatyti, kaip *tamsa* suvokiama bei konceptualizuojama geografiškai artimose, priklausančiose tai pačiai indoeuropiečių prokalbei, tačiau ir šiek tiek skirtingose kultūrose.

3. Konceptualioji metafora

Tradiciškai metafora suvokiama kaip kalbos puošmena, žodžių reikšmių lankstumu grindžiamas žaismas, o kognityviojoje kalbotyroje metafora yra „mąstymo ir matymo būdas: mąstymas matant ir matymas mąstant“ (V.Daujotyte, 2001). Metaforos pavadinimas kilęs iš graikų kalbos žodžio *metaphora* ir reiškia perkėlimą. Vadovėliuose yra apibrėžimas: „Metafora yra tropas, grindžiamas dviejų vaizdų panašumu, jų sąsaja, susilietimu. Tai toks tropas, kai kalbėtojas vieno daikto ar reiškinių požymius pagal tikrą ar vaizduotėje pamatytą panašumą tiesiog perkelia kitam daiktui ar reiškiniui“ (Koženiauskiene, 1999).

Tradiciškai buvo laikoma, kad metaforos esmė glūdi nominacijoje, o kognityvinėje lingvistikoje metafora suprantama ne tik kaip kalbos elementas, palyginimas, bet pirmiausia kaip mąstymo ir pažinimo būdas.

Konceptualioji metafora vadinama viena iš konceptualizacijos formų, kognityvinis procesas, kuris išreiškia ir formuoja kognityvines sąvokas ir be kurio neįmanoma gauti naujų žinių. Metafora koreliuoja su žmogaus gebėjimu pastebėti ir apibendrinti panašumus tarp skirtingų individų ir objektų klasių. Metafora yra kognityvinis mąstymo procesų atspindys, ne kalbos reiškinys, o mąstymo būdas. Žmonės mąsto ir dirba pagal tam tikras schemas – metaforas. Kalbinio bendravimo pagrindą sudaro tos pačios sąvokų schemas, kuriomis remdamasis žmogus mąsto ir veikia. Visa sąvokų sistema yra metaforiška. Metaforų kalboje yra tiksliai todėl, kad jų yra konceptualiojoje sistemoje (Papaurėlytė-Klovienė, 2005)

Lakoffas kartu su M.Johnsonu ypač daug dėmesio skyrė konceptų struktūrai ir sukūrė metaforos teoriją. Konceptas yra „neurostruktūra, kuri iš tiesų yra mūsų smegenų sensomotorinė struktūra arba ta struktūra naudojasi“ (Lakoff, Johnson, 1999).

Lakoffas ir Johnsonas skiria tris konceptualiųjų metaforų rūšis, kurios skiriasi metaforiškumo suvokimo laipsniu:

1) *struktūrinės metaforas* — žodžiams suteikiami konkrečių konceptų bruožai, t.y. abstraktai siejami su konkrečiais konceptais. Pvz.: metaforos GINČAS — TAI KARAS abstraktusis konceptas ginčas įvardijamas konkrečiojo — karo — terminais. Lakoffas ir

Johnsonas pateikia ir tokias struktūrinės metaforas: MEILĖ — TAI PAMIŠIMAS, MEILĖ — TAI BURTAI, MEILĖ — TAI KELIONĖ, GYVENIMAS YRA TALPA ir kt.;

2) *erdvines metaforas*, kurios įkūnija trimatį erdvės suvokimą įvairiose sąvokose, remiasi tokiais erdvinėmis opozicijomis: AUKŠTYN — ŽEMYN, Į — IŠ, GILUS —SEKLUS, CENTRINIS — PERIFERINIS ir kt. Šiose metaforose ryšys tarp metaforų ir žmonių fizinės bei kultūrinės patirties yra ryškiausias. Anot Lakoffo, emocinę žmogaus būseną atitinka tiesi ar sudribusi laikysena, pavyzdžiui, laimingas žmogus paprastai visada išsitiesęs, pasitempęs, o nelaimingas — susigūžęs, nuleidęs galvą; kilimas žymi sveikatą, kritimas — ligas ir mirtį (susirgę ar numirę užimame žemutinę padėtį, nes mes gulime);

3) *ontologines metaforas*, kurios abstrakcijoms suteikia objekto ar substancijos pavidalą, jas sudaiktina, sumedžiagina: žmogaus įvykius ir veiksmus metaforiškai galima suvokti kaip objektus, veiklą — kaip medžiagą, būvį — kaip talpą.

Pasak A.Gudavičiaus, kalbotyrai prieinamais metodais galima atskleisti tik tai, kas užfiksuota kalbos sistemoje. Greta tokių kalbos sistemos dalių, pagal kurias galima atkurti kalbos pasaulėvaizdį (gramatinės sistemos, žodyno, derivacinės sistemos, etimologijos ir semantinių konotacijų), specialiai reikėtų išskirti metaforizaciją. Tai viena kalbos pasaulėvaizdžio eksplikacijos sferų. Rekonstruoti kalbos pasaulėvaizdį galima bandant susieti konkrečius metaforinius pasakymus su konceptualiosiomis metaforomis. Tai yra ir lingvistinės koncepto analizės būdas. D. Dobrovolskis tokią procedūrą sieja su kalbotyros paskirtimi: „lingvistikos uždavinys yra tirti kalbos struktūras ir susieti jas su atitinkančiomis konceptualiosiomis struktūromis, kurios suprantamos kaip pasaulio modelio fragmentai“. Tiriant žodžių vartojimą tekstuose, t.y. žodžių junglumą, galima atskleisti kalboje užfiksuotus pasaulėvaizdžio pėdsakus, t.y. vaizdinius, asociacijas. Mano tikslas – pagal metaforinius pasakymus nustatyti, kokie vaizdiniai slypi už *tamsos* konceptus reprezentuojančių žodžių. Tekstynuose ieškota dažniausiai pasitaikančių metaforinių pasakymų ir įvardijimų, kurie būtų motyvuoti esmine metaforine sąvoka. Tuo remiantis ir buvo nustatytos konceptualiosios metaforos, kurios būdingos konceptui *tamsa* lietuvių ir rusų kalbos pasaulėvaizdyje.

Galimybę aptikti kalboje užfiksuotų pasaulėvaizdžio fragmentų pėdsakus pagrindžia konceptualiųjų arba kognityvinių metaforų teorija, kuri, pasak A. Gudavičiaus, „pabrėžia konvencionalų metaforos pobūdį, žiūri į ją kaip į pasaulio konceptualizacijos pagrindą, į

pasaulio pažinimo būdą apskritai“ (Gudavičius 2004, 193). Be to, vadinamoji šiuolaikinė metaforos teorija metaforizacijos mechanizmą aiškina remdamasi „koncepto“ samprata. Šis požiūris atitinka mano nuomonę, nes koncepto analizė leidžia įtraukti tokius fenomenus, kaip vaizdiniai, asociacijos, nuostatos, vertinimas, kurie yra svarbūs, norint gauti duomenų apie lietuvių ir rusų kalbų pasaulėvaizdžius. Metaforizacijos proceso principai išsamiau aptariami Marko Džonsono (Mark Johnson) vaizdinių schemų (imagery schemas) bei Džordžo Lakofa (George Lakoff) kognityvinių modelių (Idealised Cognitive Models) teorijose.

Praktiškai renkant medžiagą tyrimui, metaforos sąvoką reikia apibrėžti konkrečiau, nes ji nėra atpažįstama savaime kaip neginčijamas faktas. Metaforos esmė, pasak kognityvistų, yra ta, kad vienas, dažniausiai abstraktus, juslėmis neapčiuopiamas dalykas suvokiamas kaip kitas, konkretesnis, apibrėžtesnis, taigi, apie jį kalbant pasirenkami ir žodžiai, vartojami su pastaruoju (Lakoff, Johnson, 1980), pavyzdžiui, *nusileido tamsa* pagal nusileido lėktuvas, *gili tamsa* pagal gili duobė ir kt.

Nemažai kolokacijų turi dvejopą reikšmę, t.y. , viena tiesioginė reikšmė, o kita perkeltinė. Šios kolokacijos gali būti suprantamos dvejopai, jų reikšmės patikrinamos pažvelgus į kontekstą (tekstyną), tačiau jau vien pasikliaujant kalbiniu jausmu galima teigti, jog dažniausiai vartojamos perkeltine reikšme. Taigi į metaforų sąrašą įtraukiama tik viena, perkeltinė, tokių kolokacijų reikšmė (Drūlienė, 2008, 73).

Pritariu Lakoffo ir Johnsono minčiai, kad konceptualiosios metaforos yra sistemiškos. Pavyzdžiui, tiriant metaforas, kai sąvokos orientuojamos erdvėje viena kitos atžvilgiu vertikaleje, labai išryškėja opozicijų sistema, kurioje visada atsiranda du poliai: aukštai - žemai, gilumai – seklu, šviesu - tamsu. Lietuvių pasaulėvaizdyje du poliai – šviesa ir tamsa – yra tapatinami su pasaulio medžio vertikaliaja ašimi, kurioje tamsos pasaulis yra žemai, o šviesos – aukštai. Paprastai žmogus vieną iš poros narių suvokia kaip teigiamą – aukštai, šviesu, o kitą kaip neigiamą – žemai, tamsu. Tiksliai tai, ką laikome teigiamu ar neigiamu, priklauso nuo mūsų kultūros. Beje, reikėtų akcentuoti, kad lietuvių kultūroje geriau yra vertinamas tas poros narys, kuris pateiktuose pavyzdžiuose eina pirmasis, t.y., aukštai, šviesu, o antrasis dažniausiai vertinamas neigiamai (Drūlienė, 2008,77)

4. Kalbos pasaulėvaizdis

Kadangi kalba neatsiejama is saitais yra susijusi su mąstymu, ji padeda atkurti žmogaus sąmonėje esantį pasaulio vaizdą. Pasaulio suvokimas, arba objektyviosios realybės daiktų ir reiškinių samprata, paliekanti pėdsakus kalboje, vadinama kalbos pasaulėvaizdžiu. Daug vertingų žinių apie kalbančiojo sąmonėje esančias sąvokas suteikia kalbos leksinė ir gramatinė sistemos, metaforizacija, onomastikonas, sąsajos su mitologija ir tautosaka.

Terminas „pasaulio vaizdas“ pradėtas vartoti XIX a. – XX a. sankirtoje fizikos mokslo darbuose. Vėliau, kai pasaulio vaizdo problemą 1960 m. ėmėsi tyrinėti semiotikai, ši sąvoka įėjo ir į kalbos mokslą ir prigijo lingvistikoje. Pasaulio įtaka žmogui „susideda iš vaizdinių, formuojančių tam tikrą pasaulinį modelį, kuris filosofijos – kalbotyros teorinėje literatūroje įvardijamas terminu pasaulio vaizdas” (V.A.Maslova, 1997). Žmogus, protu pažindamas pasaulį, veikdamas jame, suvokia įvairius reiškinius. Jį kiekvienas individas „susitvarko” pagal savo mąstymą: grupuoja, vieną dalyką, daiktą, reiškinį atskiria nuo kito, apibrėžia jų esmę, pastebi panašumus, skirtumus (moksliškai vadinama kategorizacija), o visa kalbančiojo sąmonėje užfiksuota pasaulio sąranga atsispindi kalboje. Norima pabrėžti kognityvistų nuomonę, kuria teigiama, kad „glaudžiai siejasi ne žodis ir daiktas, bet du mąstymo fenomenai: žodžio reprezentacija ir pasaulio reprezentacija žmogaus sąmonėje” (Gudavičius, 2000). Matyti, jog kognityvistams svarbu ne pats realus pasaulis, bet to pasaulio atsispindėjimas sąmonėje. V.A.Maslova daro prielaidą, jeigu pasaulį galima apibūdinti kaip žmogaus ir aplinkos sąveiką, tai pasaulio vaizdą galima apibrėžti kaip „perdirbtos informacijos apie aplinką ir žmogų rezultata”.

Šiuolaikiniame kalbotyros vystymosi etape mąstymo dominante tampa ne pažinimas, o tarpusavio supratimas, todėl būtina tyrinėti tarpusavio kalbų, kultūros ir asmens sąveiką. Kalba atspindi žmogų supančią tikrovę. Lietuvių ir rusų kalbų pasaulėvaizdžiai turi universalius ir specifinius požymius. Kaip žinoma, iki šiol koncepto *tamsa* požymiai aprašyti nebuvo.

Šiuolaikinėje kalbotyroje atsiranda vis daugiau darbų, kuriuose bandoma rekonstruoti kalboje užfiksuoto pasaulėvaizdžio fragmentus. Kalbos pasaulėvaizdis paprastai nesutampa su mokslo pateikiamu pasaulio vaizdu. Tai subjektyvus ir dažnai prieštaringas objektyvios

realybės atspindėjimas, todėl jį įprasta vadinti naiviuoju pasaulėvaizdžiu. Kadangi kiekviena kalbinė bendruomenė savaip kategorizuoja ir pavadina pasaulio fragmentus, kalbose užfiksuotas nevienodas požiūris į mus supančius pasaulio daiktus ir reiškinius. Pasaulio įsivaizdavimo (konceptualizacijos) būdas yra iš dalies universalus, tačiau kiekvienoje kultūroje turi ir savitų bruožų. Centrinė bendrojo pasaulėvaizdžio dalis yra pats žmogus (A. Būdvytytė, R. Toleikienė).

Humboltas, skyręs didžiulį dėmesį tautos ir kalbos sąsajai, teigė, kad tautos pasaulėžiūra yra vidinė kalbos forma: “Kalba yra išorinė tautos dvasios išraiška; tautos kalba yra jos dvasia, o tautos dvasia yra jos kalba” (cit. Pagal A. Gudavičių, 2000).

Weisgerberis teigė, kad tautos dvasią galima pažinti per kalbą, nes kalba lemia pasaulėžiūrą, visuomeninį ir kultūrinį žmonių elgesį. Anot Weisgerberio, skirtingomis kalbomis kalbantys žmonės skirtingai pažįsta pasaulį, susikuria skirtingą pasaulio vaizdą, taigi, skiriasi ir jų gyvenimo normos.

Įvairių kalbų pasakymuose dažnai fiksuojami skirtingi tos pačios situacijos bruožai. Pavyzdžiui, P. Cvirkos „Žemė maitintoja“ pasakymas apie Moniką *išėjo iš tamsos* rusiškai išverstas *вышла на свет*. Iš tikrųjų, pagal realią tikrovės logiką, toje pačioje situacijoje, jei išeinama iš tamsos, tai vadinasi, įeinama į šviesą. Ir nusakant šią situaciją galima pasirinkti arba vieną, arba kitą, arba dar kokį nors trečią požymį. Skirtingų kalbų pasakymuose ta pati situacija ir vaizduojama tartum žvelgiant vis iš kitos pusės, atitinkamas subjekto judėjimas gali būti parodytas iš diametraliai priešingų stebėjimo taškų. Todėl, nusakant tą pačią situaciją, skirtingų kalbų pasakymuose gali būti vartojami netgi diametraliai priešingi žodžiai, pavyzdžiui, : “Anksti tą rytą pakilo Juzas, dar su tamsa – поднялся в этот день Юрас еще до рассвета». Taigi, skirtingomis kalbomis kalbančios tautos įprato nuskaidyti būsenas ir situacijas, nurodydamos ne tuos pačius požymius (Krinickaitė, 1984, 8)

Žmogaus mąstymą labai sunku išskaidyti į mažesnes dalis, kadangi tai labai sudėtingas procesas, žmonės mąsto vaizdiniais, pasitelkdami asociacijas, atmintį, lygindami, skaidydami, sintetindami, vertindami, išskirdami svarbiausius dalykus, mąstydami neapseina be jausmų, išgyvenimų, emocijų. Žmogaus sąmonėje vykstančius procesus reikėtų vadinti mentaliniais vienetais arba konceptais, kurie atspindi pasaulio daiktus, reiškinius, klases (Gudavičius, 2007).

II. Koncepto *tamsa* raiška lietuvių ir rusų kalboje

1. Prototipinis koncepto *tamsa* aspektas

Pagal prototipų teoriją, žodžio reikšmės pagrindą sudaro kategorijos – pasaulio daiktų, reiškinių, požymių klasės, kurios tuo žodžiu pavadinamos. Kategorijos, į kurias suskirstome pasaulį, turi labai neaiškias ribas, nes į jas sugrupuojami daiktai ar reiškiniai yra skirtingi ir nevienodai gerai reprezentuoja tas kategorijas, t.y., turi daugiau ar mažiau toms kategorijoms būdingų bruožų. Tipiškiausi kategorijų atstovai vadinami prototipais. Pavyzdžiui, vaisiaus prototipas greičiausiai bus obuolys, šviesos prototipas bus diena ar saulė, o tamsos prototipas – naktis. Pasak A. Gudavičiaus, „prototipai turi etninį pobūdį. Tai susiję su tam tikrų daiktų ir reiškinių paplitimu skirtingose tautose ir su kultūros dalykais“ (Gudavičius, 2000, 60). Skirtingose kultūrose tų pačių daiktų ar reiškinių prototipai gali skirtis, kartais ir labai ryškiai, tačiau dažniausiai skiriasi tada, kai skiriasi geografinės ar klimato sąlygos, mitinis ar biblinis pasaulio suvokimas. Kadangi lietuvių ir rusų kultūros yra artimos, tai ir prototipinis reikšmių suvokimas yra panašus: *tamsos* prototipas tiek lietuviams, tiek rusams pirmiausia bus naktis, šviesos nebuvimas, tai įrodo ir daugybė vartosenos pavyzdžių tekstuose:

<p><i>Pasinaudojęs tamsa ir dulksna, bėglys pabėgo, palikęs kelyje automobilį.</i></p> <p><i>Nepajutome, kaip staigiai pradėjo tėti lyg atogrąžose: grįžti iš darbo - o už lango jau tamsu.</i></p> <p><i>Dangus ruošėsi tėti, o su saulės laida Sokrato laukė nuodų taurė.</i></p>	<p><i>Тьма — всего-навсего отсутствие света и, соответственно, запутанность наших понятий, наших переживаний, нашей жизни.</i></p> <p><i>Хорошо, что полная ночная тьма и она ничего не видела.</i></p> <p><i>Стена деревьев за окном прервалась вечером, когда уже начало темнеть.</i></p> <p><i>Солнце уже скрылось, и с этого момента на дворе начинает заметно темнеть.</i></p>
---	---

Gretinant lietuvių ir rusų kalbose konceptą *tamsa* pasitelkiami įvairių autorių, skirtingos apimties ir pagal skirtingus principus sudaryti žodynai.

Lietuvių kalbos aiškinamajame žodyne žodį *tamsa* aiškina taip: 1) tamsioji paros dalis, vakaro ar nakties būvis; *Ne, tamsoje manęs į lauką neišvarysi nė norėdamas* 2) šviesos nebuvimas, šviesos stoka; *Užaina kartais tamsa ant akių – ir nematau.* 3) neapšviesta, tamsi vieta; 4) nemokšiškumas, tamsuoliškumas; *Valdančiosios klasės stengėsi laikyti liaudį visiškoje tamsoje.* 5) neaiškumas, teisingo išaiškinimo stoka; *Kiekvienas pažinimas yra begalinė kelionė iš tamsos į šviesą.* 6) blogis; *Pagrindinė spektaklio tema – šviesos ir tamsos kova žmogaus sieloje ir pasaulyje.* 7) tikros tiesos nepažinimas, netikėjimas, nuodėmingas gyvenimas; *Ir įspindo naujas šviesumas, kurio tamsa negali aptemdyti.* 8) šilkamedis (Morus: Morus nigra – tamsa juodoji, Morus alba – tamsa baltoji). Panašiai aiškinami veiksmažodis *temti* ir būdvardis *tamsus*.

Rusų kalbos aiškinamasis žodynas pateikia kiek mažiau, tačiau analogiškų koncepto *tamsa* reikšmės definicijų:

1) šviesos nebuvimas, tamsus ruožas, tamsi erdvė; *Лампы погасли, некоторое время была тьма, и издалёка в ней слышался нервный тенор, который пел.* 2) neaiškumas, nesupratimas; *Ученье свет, неученье тьма, говорят наши русские мужички.* 3) kultūros stoka, nemandagumas; *Подобно Радищеву, "душа его уязвлена стала", но не страданиями человеческими, а состоянием дорог, первобытной беспутницей, от которой происходила тьма, глухомань, бескультурье и несправедливость. Все ведь смеются. Он человек тёмный. Дела своего не знает.*

Didžiajame aiškinamajame rusų kalbos daiktavardžių žodyne *tamsa* aiškinama kaip daiktavardis, žymintis optinį reiškinį, kuris sutrikdo matomumą, kai nėra šviesos:

Vaikai pastebi, kokią slegiantį tamsą ir nežinia, kai visai nematai.

Сначала дворник, пока его глаз не привык к темноте ночи, не мог ничего разобрать...

Тьма была на земле, угольно-темными стояли деревья, угольно темнела стена, но небо ещё пылало сумеречно и жило — с криком летали вороны.

Daugelis tikrovės daiktų, kaip teigia A.Gudavičius, yra tam tikros spalvos, įprasti ir dažnai pasitaikantys tokios spalvos skleidėjai yra atitinkamų spalvų pavadinimų pagrindas kalboje (Gudavičius, 2007, 36). Nei lietuviui, nei rusui nesukels abejonių pasakymas *tamsi kaip naktis*. Tamsios spalvos prototipas yra tamsi, dažniausiai juoda spalva, viena iš pagrindinių spektro

spalvų, atsiradusių pradiniam kalbų raidos etape. Išstudijavus tekстыne rastus pavyzdžius, paaiškėjo, kad būdvardis *tamsus* dažniausiai jungiamas su daiktavardžiu, kuriam būdinga spalva. Ir lietuvių, ir rusų kalbose įvairūs daiktai gali būti **tamsios spalvos**, t. y. daiktui suteikiamas spalvos požymis: *tamsus koridorius, tamsus kostiumas, tamsus apsiaustas, tamsus tunelis, tamsus vyriškis, tamsus alus, tamsus audinys, tamsus butelis; подвал — тёмный, тёмный партер, темный коридорчик, темный лабиринт, темный галстук, темный подъезд*.

Tačiau tekстыne yra ir didelė grupė pavyzdžių, kai būdvardis *tamsus* vartojamas su daiktavardžiu, kuriam spalvos ypatybė svetima:

tamsios emocijos (nerimas, sielvartas, pavydas, neapykanta...): *tamsus pavydas, tamsi neapykantos jėga, tamsi gėla, темная грусть, тёмный, холодный и почти сверхъестественный ужас, тёмный страх*;

tamsūs abstraktai (siela, mintys, gyvenimas): *tamsus gyvenimas, tamsi jo gyvenimo pusė, žvilgsnis buvo tamsus, темный народ, темные мысли, тёмная грусть*.

Pastarosios grupės junginius analizavusi S. Juzelėnienė teigia, kad „į tokių junginių struktūrą įeina neigiamo vertinimo ir emocinis komponentai“ (S. Juzelėnienė 2002, 33–39). Šiame darbe neapsiribota vien grožine literatūra, kad kalba būtų kuo įvairesnė ir kuo geriau atspindėtų žodžio vartoseną įvairiuose kontekstuose.

Dar įdomu tai, kad lietuvių ir rusų kalbose konceptas *tamsa* yra suvokiamas ir kaip įvairiaspalvis. *Tamsa* lietuvių kalboje gali būti apibūdinama ir prototipiška juoda spalva, ir kone visomis spektro spalvomis ir atspalviais, tačiau lietuvių kalbos pavyzdžiuose dominuoja juoda *tamos* spalva, o rusų kalbos pavyzdžiuose *tamsa* yra spalvingesnė, ne tokia niūri, gali būti netgi puošni auksinė ar balta.:

<p><i>Juodmėlynė tamsa kuo aukščiau, tuo labiau pilkėjo ir tuštėjo, nuo didžiosios liepos viršūnės.</i></p> <p><i>Pro atvertas vagono duris į vidų imdavo smelktis bauginanti juoda tamsa.</i></p> <p><i>Tiktai tirštos miglos, tiktai juoda tamsa gali atimti jį iš mūsų akių.</i></p>	<p><i>То казалось, он правит движением захватившего его водоворота, то ощущение гибели охватывало его, и казалось, густая смоляная тьма льётся ему в глаза, в ноздри, и уж нет воздуха для дыхания и нет звёздного неба над головой, есть лишь мрак, овраг и страшные</i></p>
--	--

*Iš vienos pusės jau atslenka **tamsa** , -
dominuoja šalta **melsva spalva**.*

***Tamsa ėmė rausti**. Kažkas prajojo pro šalį
nešinas šviesa.*

***Tamsa vėl pajuodo**.*

*Rokas išbėgo į gatvę. Tvyrojo **žalsva tamsa** ,
kokia esti, tolumoj sukiojantis audrai.*

существа, шуриющие в бурьяне.

*Полночь, сосед храпит ровно, за окном
антрацитовая тьма..*

*Сквозняк легонько покачивал ее — туда-
сюда. За дверью была **чернильная тьма**.*

*А в стороне западной густеет **фиолетовая**
тьма.*

*С тех пор, как **коричневая тьма**
Мраморных Пещер сменилась светом дня,
прошло две недели.*

*Я здесь второй раз. За окнами **белая тьма**
— метет метель.*

***Белая тьма** нагрянула на землю,
закачались леса, река взбурлила.*

*Женщина — устье, и открывается то
устье в море, а то море — обрыв жизни и
золотая тьма.*

*И после десятисекундной тишины **цветная**
тьма зашумела, будто ночное море, и
плеск становился все громче...*

*В глухой западной стороне — **синяя тьма**,
желтеет и розовеет заря на востоке,
поднимая день.*

*Сложив руки лодочкой, дыханием оттаял
замерзшие ресницы. Перед ним
расплывалась **мутная розовая тьма**.*

	<p><i>Вышли. Голубая тьма. Месяц на ущербе.</i></p> <p><i>На вырубке стояла красноватая тьма, дальние деревья и прутья были видны, а ближние как-то пропадали, все постоянно налетали на них, загоразживали лица и даже останавливались, глядяваясь, куда пойти, где посвободнее.</i></p>
--	---

Rusų kalboje dažnai vartojamas pasakymas **кромешная тьма**, lietuvių kalboje suvokiamas kaip visiška, absoliuti tamsa, dažnai dar apibūdinamas frazeologizmu nors į akį durk.

<p><i>Šiuolaikiniame mieste beveik nebežinoma, kas yra visiška tamsa ir visiška tyla, koks yra vienišo žiburėlio ar vienišo riksmo poveikis.</i></p> <p><i>Salėje visiška tamsa, žiūrovai švilpia, trypia, tačiau jaunimo dorovė išgelbėta.</i></p> <p><i>Kurgi dingo aklina tamsa, tvyrojusi virš kalvų praėjusių naktį.</i></p>	<p><i>Готические окна снизу доверху рассекали стены. Полосы лунного света — и кромешная тьма. Звёзды над головой — и тишина.</i></p> <p><i>Была кромешная тьма, только узкие щели из фар машин освещали кружащийся сырой стеклянный снег.</i></p> <p><i>Кромешная тьма разбавилась серым пыльным намеком на то, что за последним поворотом прояснится.</i></p> <p><i>Воцарилась кромешная тьма, все лежат в спальнях мешках, а романтический восторг не дает уснуть.</i></p>
---	--

Prototipinėms reikšmėms yra priskiriamos gana dažnai ir lietuvių, ir rusų kalbose vartojamos *opozicijos tamsa-šviesa*:

<p><i>Žmogus trokšta šviesos. Jis šviesos pagimdė. Tamsa yra jo iščios, bet gyventi jis gali tik šviesoje.</i></p> <p><i>Ir mes nustebe pirmą kartą atrandame sielų bedugnę, pajuntame, jog yra Tamsa ir yra Šviesa. Ir pradame pastarosios ilgėtis.</i></p> <p><i>Ten, kur buvo šviesa, jam atrodė neišvelgiama tamsa, ir atvirkščiai - kur anksčiau tvyrojo tamsa, dabar matė keistą šviesą.</i></p>	<p><i>Муж и жена — это были совершенно два различных человека: земля и небо, тьма и свет, бессмыслие и ум</i></p> <p><i>Когда мы скрепили договор рукопожатием, тьма и свет встретились между наших ладоней.</i></p> <p><i>Все бьется на свете друг с дружкой: огонь и вода, тьма и свет, тетерева, олени... древние ящеры, я читал, тоже хвостами хлестались.</i></p>
--	---

Ir lietuvių, ir rusų kalba kalbančiųjų sąmonėje *tamsa* dažniausiai siejama su naktimi:

<p><i>Tamsa - laiko tarpas nuo saulėlydžio iki saulėtekio.</i></p> <p><i>Vėl tos bjaurios šiukšlės po kojų... Tolimas miesto ūžimas... Nakties tamsa ...</i></p> <p><i>Tik spragsėdamos degė žvakės. Už langų jau buvo aklyna nakties tamsa.</i></p>	<p><i>И холодом повеет тьма ночная.</i></p> <p><i>Хорошо, что полная ночная тьма и она ничего не видела.</i></p> <p><i>Сквозь лобовое окно каюты была видна только ночная тьма, черный провал, а в бортовом окне все летел и летел над проливом Тэ-Нарроус огромным бумерангом однопролетный мост.</i></p>
--	--

Neretai pastebimas skirstymas pagal nakties laiką:

vakaras:

<p><i>Vakaro tamsa didina pavojus keliuose.</i></p> <p><i>Ir vakaras atėjo netikėtai - švintant. Vakaro tamsa buvo perregima.</i></p> <p><i>Lauke pakulinė tamsa, bažnyčioj prietema...</i></p>	<p><i>И опять надвигалась глухая вечерняя тьма, а за ней предстояла невозможно долгая, невыносимая, жуткая ночь.</i></p>
---	---

<p><i>Adventas - mąstymams, tik mąstyk.</i></p> <p><i>Juk einant tolyn į minėtų ydų pelkes, gali užklupti vakaro tamsa ir pražūtis.</i></p>	
---	--

vidurnaktis, kai naktis intensyviausia, t. y. tamsiausia:

<p><i>Pareigūnai pripažįsta, kad vidurnakčio tamsa apsunkina šių įkalčių rinkimą, tačiau situacija nėra beviltiška.</i></p> <p><i>...Gūdus vidurnaktis. Aplinkui - tamsa .</i></p>	<p><i>Полночь, сосед храпит ровно, за окном антрацитовая тьма.</i></p>
--	--

paryčiai:

<p><i>Tamsa išsisklaido, pasirodo rytmečio aušra, Ušas.</i></p> <p><i>Tamsa jau skystesnė. Priešpilyje pragysta gaidys.</i></p>	<p><i>Пока солнце еще не встало и тьма покрывает землю, кто может хорошо видеть?</i></p> <p><i>Потом, когда небо начинало светлеть и тьма под берёзками становилась прозрачной и бледной, луна молчаливо и тихо выходила над насыпью, и ее бледный таинственный свет кое-где трогал тьму, пестрил бледными пятнами стволы тоненьких берёзок и вытягивал их спутанные тени по мокрой траве.</i></p> <p><i>Позавтракали наспех, и он побежал к троллейбусу. Был тёмный рассвет. С деревьев в саду сбегал ночной дождь.</i></p>
---	--

Pastebima, kad rudens ir žiemos naktys tamsesnės už pavasario ar vasaros naktį, jos yra gilesnės, sodresnės, labiau slegia:

<p><i>Visur čia taip pat gyvena žmonės. Tik rudens tamsa , nenutvieksta dirbtinių žiburių, jiems yra kur kas tamsesnė. Ir ilgesnė.</i></p> <p><i>Rudens sambrėškis, drėgmė ir užgriuvusi tamsa .</i></p>	<p><i>Зато когда зимняя тьма несколько отступила, она развела очень целенаправленную деятельность, и уже в феврале ей удалось снять довольно прилично оборудованную мастерскую.</i></p> <p><i>Глубокая тьма, какая бывает только ранней весной и поздней осенью, стекала с холмов.</i></p> <p><i>В небе и на земле лежала осенняя вязкая тьма.</i></p>
--	---

Ir lietuvių, ir rusų kalbose (kaip matyti iš pavyzdžių, rusų kalboje gerokai dažniau) tamsa gali būti įvardijama mėnesio pavadinimu:

<p><i>Tamsus lapkričio vakaras, mieste netgi tamsėnis.</i></p>	<p><i>И какое крошечное варево Поднесла нам январская тьма?</i></p> <p><i>И Паня поворачивала шею к окну, чтобы видеть, какие они, но там настаивалась вечная декабрьская тьма, ибо происходило такое почему-то в зимнюю эту темень, и никого не было, только жутко становилось, что тьма войдет в окно, натекая туманной густотой, и все лампочки потухнут...</i></p> <p><i>Темный, беспросветный декабрь за окном.</i></p> <p><i>Во-первых, декабрь самый темный месяца года, поэтому особенно хочется света.</i></p> <p><i>Августовская ночь, темная, звездная,</i></p>
--	--

	<i>теплая, напоминала южную.</i>
--	----------------------------------

Rusų kalboje, skirtingai negu lietuvių, *tamsa* pavadinama šalių ar krypčių vardais, rusų kalboje dažniausiai vartojama **тьма египетская**:

<p><i>Apšvietimas kaip Lietuvoj: šiauriška tamsa .</i> (Tai vienintelis pavyzdys, rastas lietuvių kalbos tekstyne, susijęs su šiaurine pasaulio kryptimi).</p>	<p><i>Маруська махала пучком света, сгоняя машины влево, дождь лил как из ведра, тьма была египетская, Гришии на проезжей части не оказалось, мы пробежали метров сто и остановились. Все равно какой-нибудь буддизм получится, неразбериха, мезальянс, тьма египетская и вообще — Африка.</i></p> <p><i>До этой точки было еще далеко, когда сверху упало черное-пречерное небо — все покрыла тьма марокканская.</i></p> <p><i>Вон их сколько, все небо в пятнах, бери любое и тащи. И наступит тьма египетская.</i></p> <p><i>Нормальным нынешним людям не понять, почему имя Флавий доставляло моему отцу в свое время немало проблем, но об этом потом, а то выключат луну и наступит тьма египетская.</i></p> <p><i>Вот она, эта тьма египетская, реально вторглась в мою жизнь и прочно засела в ней — наверное, навсегда!</i></p> <p><i>Хотя, признаюсь, жизнь все еще висела во мне на волоске, точнее, желание жить,</i></p>
--	--

	<p>исчезнувшее было возле муравейника, когда впервые явилась тьма египетская, возвращалось ко мне — медленно, каким-то шажками, маленькими порциями.</p>
--	---

Prie prototipinių tamsos reikšmių priskirtinos ir žemiau išvardytos reikšmės:

- juodas, neperregimas, , gilus: reikšmės pagrindą sudaro fizikinis spalvos apibūdinimas, t. y. 'šviesos nebuvimas' ar 'spalva, sugerianti visas spalvas, kartu ir šviesą', ir remiamasi regimąja percepcija, t. y. daiktų, kurie iš prigimties nėra tamsūs ar juodi, sankaupa neleidžia prasiskverbti šviesai, tokių daiktų didelis kiekis sudaro juodumo, neperregimumo ar net gilumo įspūdį – tokia daiktų ar reiškinių visuma vadinama *tamsa*.

Ir lietuvių, ir rusų kalbose *tamsūs būna panašūs reiškiniai*, pvz., miškas, medžiai:

<p><i>Tuopos žievė sueižėjusi, jaunų medelių balsva, vėliau tamsi , beveik juoda, lyg apanglėjusi.</i></p> <p><i>Praeina balzganas smilgas, pro kadugius, kurių tamsus žalumas padengtas dulkėmis.</i></p> <p><i>Kviečių šviesa, eglynų tamsa .</i></p>	<p>Мы прошли между двумя рядами яблонь, пересекли по тропинке густой тёмный вишеник и спустились к Алма-Атинке.</p> <p>А также сорта дерева, используемого в отделке рулевого колеса и салона: светлая карельская береза или темный орех.</p> <p>И только темная ель, словно суровая скала, возвышаясь над чашей озера, прорезает белую пелену...</p> <p>Шарахнулась прочь темная рыбина, лягушки удивленно заткнулись; вынырнув, я точно знал, что мастера камушков — найду и покараю.</p>
---	---

Tamsa, kaip vanduo, sukuria gilumo įspūdį:

<i>Marios yra visai netinkamos "elektrikams".</i>	Тёмная вода , дождь, туман — и мы
---	--

<p><i>Vanduo labai gilus ir tamsus .</i></p> <p><i>O pelkėms jaučiu tą artumą: žinau, ten yra vanduo, tamsi gelmė, kurioje šmėžuoja žuvų ar kokių paslaptinių gyvių šešėliai.</i></p> <p><i>"Plauksi su manimi?" "Ne". "Kodėl?"</i></p> <p><i>"Vanduo tamsus . Kaip degutas. Jeigu apsisversime..."</i></p>	<p><i>вдвоём с Менухиным на сиденье в закрытой гондоле.</i></p> <p><i>По временам между ними открывалась и смыкалась опять тёмная глубь.</i></p> <p><i>У моих ног — валунный обрыв, под которым кружится темная вода.</i></p> <p><i>И Алексею Александровичу стала ночами сниться темная вода, километры и километры воды, он плывет в ней лицом вниз над живыми осетрами и налимами и видит затонувшие гнилые лодки и самодельные якоря, блесны и выброшенные двигатели, смятые самовары и поломанные, ржавые кровати...</i></p>
---	---

Lietuvių ir rusų kalboje *gilioji ertmė*, į kurias žvelgiant sudaromas bekrasčių bedugnės įspūdis, į kurių gelmę nepatenka joks šviesos šaltinis, taip pat *pavadinamos tamsiomis arba juodomis*:

<p><i>Natūrali šulinio kaip gelminės konstrukcijos savybė tamsa šiuo atveju įgyja neigiamos reikšmės atspalvį.</i></p> <p><i>Dienos, kuriose gyvenate, yra paženklintos didele tamsa, kuri darosi vis gilesnė ir vis labiau plinta. Tai klaidų tamsa, kuri apima žmonių protus ir padaro juos atkritimo aukomis.</i></p>	<p><i>Но в непостижимом и бесконечном легко и заплутаться; в своем непосредственном аспекте оно есть темная бездна, перед которой мы стоим в беспомощном недоумении.</i></p> <p><i>Темная бездна внезапно обступила его со всех сторон, и он глядел в эту темноту бессмысленно и отчаянно.</i></p>
---	--

Ir lietuvių, ir anglų kalbose *tamsa įgauna ir juodumo, neperregimumo prasmę*:

<p><i>Čia laukia gūduma ir neperregima tamsa .</i></p> <p><i>Bet jei tavo vedlys bus įvesdintasis, kelias</i></p>	<p><i>Без Месяца на Земле тьма стоит непроглядная, зато звездам праздник.</i></p>
--	---

<p><i>spindės skaisčiau už saulę.</i></p> <p><i>Iš daugelio vietų nesimatyti net žvaigždėto dangaus - vien tik juoda tamsa.</i></p>	<p><i>Тамара Иннокентьевна медленно, ощупью прошла темным неосвещенным коридором на кухню и тут сразу же опять услышала, как неистово рвется в окно ветер, за стеклами металась белесая, мутная, беспросветная тьма.</i></p> <p><i>И есть в этой песенке ещё какой-то пафос пустоты: вот лес, горы, поля, непроглядная тьма, и из этой тьмы раздаются разные звериные голоса.</i></p>
---	---

Ir lietuvių, ir rusų kalbose vartojama **tamsus skystis** (*alus, medus, kraujas*), jeigu yra tamsios spalvos, be šviesių atspalvių:

<p><i>Į uolieną iš viršaus, iš kambario lėtai smelkiasi tamsus skystis.</i></p> <p><i>Maldenė ištraukia durklo viršūnę iš savo rankos. Paskui geležį išsiveržia tamsus kraujas.</i></p> <p><i>J. M., klausiamas apie metaforą, atsakydavo, kad metafora yra tirštas ir tamsus aukojamo avinėlio kraujas.</i></p> <p><i>"Žalsvyčio ypatingasis" - ir tamsus, ir skaidrus, priklauso stipriųjų dinastijai (5,6 proc.).</i></p> <p><i>- "Biržiečių" alus - tai pats stipriausias Lietuvoje gaminamas stiprus tamsus alus.</i></p> <p><i>Bet juk gintaras gali būti ir tamsus, beveik juodas. Taigi aš geriu juodą, stiprią, gintarinę kavą. Be cukraus.</i></p>	<p><i>Потом Серафим разорвал вену на левой руке: тёмная кровь потекла на пол.</i></p> <p><i>— Что, дочушка? — А почему такой темный мед? Нам хотелось все знать: с каких полей и где пчелы брали, и дед нам объяснял и показывал, приподнявшись, — какого сбора, брали с лугового цвета, а там по берегу и липа зацвела, вот светлый-то брали с липы.</i></p> <p><i>Если в местах медосбора преобладает гречиха — мед будет красноватым. Самый темный мед — падевый. Он высоко ценится, содержит множество полезных веществ и имеет чуть горьковатый привкус.</i></p> <p><i>На Портобелло-роад вдоль бесконечных</i></p>
--	---

	<p>рядов толкучки бродили парни и девочки со всего мира и в пабах и на обочине пили тёмное пиво "гиннес" и говорили, бесконечно говорили о своей новой новизне. Мне не хотелось оставаться в тот вечер в большом холодном доме, где я снимал комнатку у милых, немного прижимистых фламандцев, слушать их непонятную речь, потягивать бархатное темное пиво и смотреть на газовый огонь камина, и я отправился гулять.</p> <p>Она заключила, что темное пиво обладает теми же свойствами, что и красное вино, то есть является прекрасным антиоксидантом, замедляющим старение и проблемы с сердцем, возникающие со временем.</p>
--	--

Kaip rodo pavyzdžiai, abiejose kalbose prototipinę reikšmę turinčių junginių reikšmės pagrindas yra spalvos požymis, t. y. visų pirma matomas daiktas / reiškinytis yra tamsios spalvos, vėliau suvokiama, ar jis tamsus, kad nėra šviesos šaltinio ar kad yra ne šviesių spalvų ir pan.

2. Metaforinė koncepto tamsa raiška

Į prototipines koncepto *tamsa* reikšmes remiasi nemažai metaforinių reikšmių. Metaforą galima apibūdinti kaip kalbos reiškinių, kuris atspindi kognityvinį procesą. Kognityvistai žymiai išplėtė metaforos sampratą, laikydami metaforą ne tik kasdienio kalbos vartojimo esmine ypatybe, bet ir mąstymo bei pažinimo būdu, kuris kalboje aktualizuojamas metaforiniais pasakymais. Vienos sferos daiktus ir reiškinius mes linkę suprasti kaip kitos sferos daiktus ir reiškinius. Kadangi daugybė mums svarbių sąvokų yra abstrakčios ir nelengvai užfiksuojamos – laikas, jausmai, emocijos-, tai norėdami jas įtvirtinti sąmonėje privalome pasinaudoti ryškesnėmis sąvokomis – erdvės, daiktų ir kitomis. Abstraktams priskirdami konkrečiais jutimais suvokiamus požymius, padarome juos aiškesnius, labiau matomus ir girdimus.

Centrinė kognityvinių lingvistų, kurie domisi metafora, tyrimų sritis yra **konceptualioji metafora** (conceptual metaphor). Šis terminas kalbotyroje ypač paplito 1980-aisiais, kai pasirodė G. Lakoffo ir M. Johnsono knyga „Metaphors We Live By“ („Metaforos, kuriomis mes gyvename“) . Konceptualiosios metaforos esmę sudaro taip vadinamas „santykis tarp dviejų sričių – konkrečios (ištakų) srities ir abstrakčios (tikslų) srities“ (cit. iš Papaurėlytės-Klovienės 2005, Kövecses, 2000; Lakoff, Johnson, 1998). Anot G.Lakoffo, metaforizacija arba metaforizacijos projekcija (*metaphorical mapping*) paremta dviejų mąstymo struktūrų sąveika:

1. **Ištakos sritis** (*source domain*) – konkrečios žmogaus žinios, įgytos sąveikaujant su aplinka ir padedančios suvokti abstraktą.
2. **Tikslų sritis** (*target domain*) – mažiau aiškus, mažiau konkretus, sunkiau apibūdinamas konceptas (Lakoff 1992).

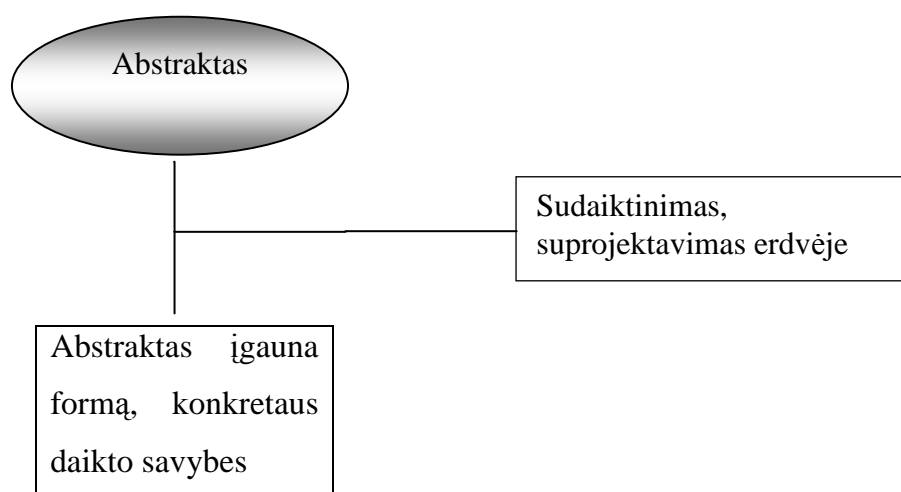
Pavyzdžiui, metaforoje TAMSA YRA SKYSTIS ištakų sritis yra skystis. Šiuo atveju apie tamsą kalbama vartojant žodžius, susijusius su skysčiu.: O kai **suteliūškavusi tamsa** jose nusistoja, ima ryškėti stalo, kėdės, spintos kontūrai. **Tamsa užliejo** virtuvę, tik siauras langas spindėjo lyg tamsiai mėlyna properša.//Мне вдруг показалось, что осенняя **тьма** выдавит стёкла, **вольётся** в комнату и **я захлебнусь в ней**, как в чернилах.

Viena ištakos sritis gali būti panaudota vienos ar kelių tikslų sričių aspektams apibūdinti ar išryškinti, t. y. tikslų sričių skaičius vienai ištakos sričiai yra ribotas ir negali būti atsitiktinis. R. Langakerio nuomone, ištakos ir tikslų sričių sąveika (*metaphorical mapping*) paremta

centrinėmis žiniomis (*central knowledge*): „tai žinios apie realiją ar reiškinių, kurios yra konvencionalios, bendros, esminės ir tipiškos apie realiją ar reiškinių, kurias pabrėžia konkreti lingvistinė išraiška“ (cit. pagal Kovesces 2000, 82). Todėl galima teigti, kad jei metaforizacijos projekcija paremta centrinių žinių turiniu, galima pabrėžti konceptualiosios metaforos kultūrinį aspektą. Centrinės atskirų tautų žinios gali ne tik nesutapti, bet ir būti visiškai priešingos, tačiau lietuvių ir rusų kalbose jos yra panašios.

Kiekviena konceptualioji metafora sietina su paprasčiausiomis žmogaus kūno ypatybėmis, judesiais, kurie kalbėtojui yra aiškūs ir suprantami, todėl jis juos ir perkelia į kitas, ne tokias aiškias arba visai neaiškias sritis. „Šis perkėlimas remiasi Lakoff suformuluota kūniškumo (embodiment) idėja, kurios esmę galima nusakyti taip: pirminiai yra ne tie dalykai, kurie tik susiję su žmogaus asmenybe, bet tie, kurie sietini būtent su žmogaus erdviniais pojūčiais bei motorinėmis reakcijomis“ (Papaurėlytė-Klovienė 2005, 44). Be jutiminės žmogaus patirties, metaforų šaltinis dar yra ir tautos kultūrinė patirtis.

Kaip teigia R. Marcinkevičienė, žinios apie konkretų dalyką perkeliamos abstrakčiam, t. y. abstraktūs, joslėmis nefiksuojami dalykai yra suvokiami ir įvardijami remiantis konkrečiųjų dalykų patirtimi. Konkretaus daikto ar reiškinių savybės dar vadinamos ištakų sritimi, o abstraktas, kuriam tos savybės perkeliamos – tikslo sritimi. Metaforinį mąstymą atspindinčią schemą aiškiai pateikia R. Marcinkevičienė (1994,76):

Praktiškai renkant medžiagą tyrimui, reikia labai konkrečiai apibrėžti metaforos sąvoką, nes ji nėra atpažįstama savaime kaip neginčijamas faktas. Metaforos esmė yra ta, kad vienas,

dažniausiai abstraktus ir julsėmis neapčiuopiamas dalykas yra suvokiamas kaip kitas, konkretesnis ir apibrėžtesnis, todėl apie jį kalbant yra pasitelkiami žodžiai, vartojami su pastaruoju (Lakoffas, Johnsonas, 1980, 3). Pavyzdžiui, *išsiliejo tamsa suvokiamas kaip išsiliejo skystis, apgaubė tamsa suvokiamas kaip apgaubė skara ar audeklas, gili tamsa suvokiama kaip gili duobė* ir pan. Taigi, išanalizavus tekstynuose pateiktus koncepto *tamsa* vartosenos pavyzdžius, galima aptarti dažniau pasitaikančias konceptualiąsias *tamsos* metaforas, kurios būna kaip pagrindas kitiems konceptams suvokti. Išstudijavus konceptualizacijos ir metaforizacijos principus ir apsibrėžus leksinius vienetus, kuriais reiškiami *tamsos* konceptai, toliau bus analizuojamas *tamsos* suvokimas lietuvių ir rusų kalbų pasaulėvaizdyje, geriausiai atsispindintis konceptualiosiose metaforose.

Koncepto *tamsa* metaforiškas suvokimas lietuvių ir rusų kalboje

Tekstynuose ieškota dažniausiai pasikartojančių metaforinių pasakymų ir įvardijimų, kurie „būtų motyvuoti esmine metaforine sąvoka, su jais susijusia hiperoniminiais santykiais“ (Laccon 1995, 62). Tuo remiantis ir buvo nustatytos konceptualiosios metaforos, būdingos konceptui *tamsa* lietuvių ir rusų kalbų pasaulėvaizdyje.

TAMSA YRA SKYSTIS

Struktūrinės metaforos abstraktus sieja su konkrečiais konceptais, tokiais kaip skystis ar skara ir būtent šių pavyzdžių ir lietuvių, ir rusų kalboje yra rasta daugiausia.

Tamsa dažniausiai būna tiršta, kai būna tamsiausias paros metas, ji tiršta ir gali užlieti ar nugramzdinti, įklimpus į skystį galima paskęsti, o norint išsivaduoti iš skystos masės reikia įdėti pastangų:

<p><i>Ką tik žvelgus į tą apuoko akį, tamsa atrodė sutirštėjusi, net žvaigždės, regis, išnyko.</i></p>	<p><i>Хоть тьма ещё не сгустилась, то там, то здесь мелькали фонари</i></p>
<p><i>Tautvilas gula atgal ant šono ir apsikloja - tamsa jau skystesnė.</i></p>	<p><i>Тьма глухо рокотала, и Аркадию Лукьяновичу казалось, что он слышит грозный плеск ее волн.</i></p>
<p><i>Tamsa galutinai sutirštėja. Žvaigždėtame danguje šviečia Kailašas.</i></p>	<p><i>Мне вдруг показалось, что осенняя тьма выдавит стёкла, вольётся в комнату и я захлебнусь в ней, как в чернилах.</i></p>
<p><i>Lentynas su knygomis buvo užliejusi tamsa . Pasieniuose, ant palangių, ant stalo dryksojo</i></p>	<p><i>Мне вдруг показалось, что осенняя тьма выдавит стёкла, вольётся в комнату и я захлебнусь в ней, как в чернилах.</i></p>

<p>eskizai.</p> <p><i>Sutemo. Ežere atsispindėjo tiršta ir bekvapė tamsa. Naktis užmiestyje turėjo būti rami.</i></p> <p><i>Pamažu sodą užliejo tamsa. Augnelijus terasoje užžiebė vienintelę lempelę.</i></p> <p><i>Sėdėti prie degančio laužo jauku, kai aplink tiršta tamsa, tačiau širdyse neramu dėl taip ilgai negrižtančių draugų.</i></p> <p><i>Po šio susidūrimo nieko neliko. Šviesa ir tamsa visa skandino.</i></p> <p><i>Ką tik žvelgus į tą apuoko akį, tamsa atrodė sutirštėjusi, net žvaigždės, regis, išnyko.</i></p>	<p><i>Он ложился спать, выключив свет, за окнами отеля плыла тьма, ему снилась мгла, слепящая мгла, в которой воюют во имя того, чтобы воевать, люди осени, люди страны вечного октября, умирания листвы, грязи, ледостава, превращения воды в лед.</i></p> <p><i>Искрящиеся звезды гаснут, тускнеет их свет, жидкая тьма вползает в сухой череп, красит лицо, заполняет глаза.</i></p> <p><i>Начинало вечереть, серые облака над городом посинели, под деревьями на берегу сгущалась тьма и растекалась пока еще легкою волной по огородам и на другую сторону, где долго краснели в помрачневшей зелени остатки сала.</i></p>
---	--

TAMSA YRA SKARA

Ir lietuviams, ir rusams tamsa suvokiama kaip skara ar audeklas, kuris gali apgaubti, apgobti, uždengti, taip saugoti nuo pavojų arba suteikti prieglobstį:

<p><i>Kai tamsa apgaubė mišką ir įsiliepsnojo laužai, dzūkės klojo ilgą baltą staltiesę.</i></p> <p><i>Kiti prasiveržė iš apsupimo ir pasitraukė, dengdamiesi tamsa.</i></p> <p><i>Aplinkui viską gaubė tamsa, bet aš nepabūgau. Ryžtingai žengiau pirmyn ir apgraiptom susiradau duris.</i></p>	<p><i>Лесной холод и тьма опанули его.</i></p> <p><i>Эта тьма, пришедшая с запада, накрыла громадный город.</i></p> <p><i>Тьма укрывала рытвины и остатки строительного мусора, на глазах зараставшие будыльями иван-чая.</i></p> <p><i>Поднялась чудовищная буря и всё покрыла</i></p>
---	--

<p><i>Ateisiąs laikas, kai visą žemę apgaubs tamsa, nebegrįš saulė.</i></p>	<p>тьма.</p> <p><i>Не изменяется алмаз, Хоть свет, хоть тьма его окутай...</i></p>
---	---

TAMSA YRA MIRTIS

Lietuvių pasaulėvaizdyje tamsa suvokiama kaip mirtis, atsisveikinimas, ji dažnam asocijuojasi su baime, energijos, gyvybės netekimu:

<p>Tamsa, pasak Apaštalo, neatneša vaisiaus, taigi, tamsa neturi energijos. Tai mirtis. Minėdami Pasaulinę Žemės dieną, atsisveikiname su tamsa. Aiškus tamsos ir mirties ryšys: Mus tamsa nusineš į Šumerų kapus. Paslaptimi, šaltumu, tamsa dvelkianti mirtis skatina melstis, kreiptis į paskutinę instanciją – Dievą. Šulinio tamsa lyg užgesęs gyvenimas.</p>	<p>Тьма, голод и холод— смерть. (Rusų kalboje rastas vos vienas pavyzdys, kur tiesiogiai įvardijama, kad tamsa yra mirtis).</p>
--	--

TAMSA YRA ŠALTIS

Kadangi tamsa yra mirtis, ji atšaldo kūnus, kurie sustingsta ir pavirsta į ledą:

<p><i>Mūsų meilė tampa blausi kaip ledynų tamsa.</i></p>	<p><i>Но всё то же издали: над подслепым маленьким огоньком и снизу и сверху— на тысячи вёрст— мёрзлая тьма.</i></p>
--	--

TAMSA YRA BAIMĖ

Žmonėms tamsa, šviesos nebuvimas dažniausiai sukelia baimę ir nerimą, tamsoje jaučiamasi nesaugiai, nes, kaip taisyklė, tamsiu paros metu vyksta nusikaltimai, tamsa kelia siaubą, gąsdina, yra košmariška, klaiki:

<p><i>Jis labai nusigando: aplink tamsa ir begaliniai vandenys</i></p> <p><i>Šįvakar, prisipažįstu, bauginanti tamsa ir mane įviliojo į pačią giliausią duobę.</i></p> <p><i>Pro languotomis užuolaidomis pridengtus langus į vidų brovėsi tamsa .</i></p>	<p><i>На лесной поляне стоял серенький козлик, рядом тьма леса казалась особо зловещей</i></p> <p><i>Всё пожрала тьма, напугавшая всё живое в Еришалаиме и его окрестностях.</i></p>
--	---

TAMSA YRA PRIEDANGA

Tamsa gali ne tik bauginti, gąsdinti, bet ji gali būti kaip slėptuvė ar priedanga nuo pašalinių akių, ji paslepia, pridengia, maskuoja, tačiau tai dažniau yra priedanga piktiems darbams paslėpti:

<p><i>- Dievas yra visur. Jis viską mato, viską žino. Tamsa gali paslėpti mane nuo žmonių, bet negali paslėpti nuo Dievo.</i></p> <p><i>Kareiviai, pasinaudodami tamsa ir milicininkų nepatyrimu, atsišaudydami pabėgo.</i></p> <p><i>Tie, kur veikia vogdami, žudydami ir plėšikaudami - dažniausiai maskuojasi tamsa..</i></p> <p><i>Užslinko tamsa , kurios priedangoje prasidėjo artilerijos dvikova. Klaipėda degė.</i></p>	<p><i>Когда тьма скрыла ее и замерли шаги, Андрею показалось, что она не вернется... и, может, вообще ее не было.</i></p>
---	--

TAMSA YRA LIGA

Dar viena neigiama žmogaus būseną, nukreipianti jį į patalą, apačion, yra liga, kuri paguldo į lovą ir sukelia neigiamas emocijas. Liga gali būti pasiutusi, gali pritvinkti kaip koks pūlinys, gali nudeginti ar tapti skausmo priežastimi, gali būti užkrečiama:

<p><i>Tai kur, gal prie fermos atklydau? Jokio žiburio niekur. Pasiutusi tamsa, net savo pakeltos rankos nematai.</i></p> <p><i>Tamsa staiga, be garso sprogo pritvinkusi, ir aš atsidūriau tarpeklyje.</i></p> <p>Raginta nesitaikstyti su tamsa dėl galimybės užsikrėsti.</p> <p>Juoda tamsa aštriais savo spygliais smigo į širdį, kurią dar labiau susopo.</p>	<p><i>Не эта ли тьма своими лучами опалила её щеки до потустороннего загара, и они «уже людей пугают смуглотой» ?</i></p> <p><i>Боль, вступающая в голову, опускалась, как тьма.</i></p>
--	--

TAMSA YRA KRYPTIS ŽEMYN

Tai yra orientacinė metafora, pagrindžiama mūsų fizine ir kultūrine patirtimi. Tai, kas žmogui yra blogiau, yra apačioje, ir kuo blogiau, tuo greičiau, garsiau, žemiau leidžiamasi apačion.

Emocijos ir jausmai tiek rusų, tiek lietuvių kalboje irgi gali būti suprantami kaip kryptis žemyn: .

<p><i>Izidorius D. prisiminė, kad taip - tarsi vanagas auką - tamsa krenta į slėnį, apsuptą aukštų kalnų.</i></p> <p><i>Vien magiškas ir dovanojęs antrąjį regėjimą.</i></p> <p><i>Įkypai kritusi ant Vilniaus tamsa jau nebeatrodė tamsi.</i></p>	<p><i>Он со страхом и мольбой смотрел на небо, и казалось ему, что, не дожидаясь ночи, тьма упадёт на сады и накроет деревья, дома, заборы, цветы, флюгеры и водокачку.</i></p> <p><i>Тишина эта смертная, вернее предсмертная, когда время точно</i></p>
---	--

<p><i>Nežinau, ar kas pasigailėjęs kirto per pakaušį, ar šiaip tamsa užkrito.</i></p> <p><i>Rodos, tik senelės žodžių telaukusi, ant žemės lyg graibštas nusileido tamsa.</i></p> <p><i>Akyse ėmė švisti, bet staiga vėl užkrito akla tamsa .</i></p> <p><i>O toji naktis buvo trigubai ypatinga: įkypai krintanti tamsa kerinčiai perregima, todėl dar klastingesnė.</i></p> <p><i>Tamsa nukrinta staiga, it juodas kosminis paukštis.</i></p> <p><i>Ir galiausiai, jau trečią vakarą, kai tamsa nusėdo į slėnį, kūju sudundėjo Anupro širdis.</i></p> <p><i>Rodos, tik senelės žodžių telaukusi, ant žemės lyg graibštas nusileido tamsa.</i></p>	<p><i>останавливается, и медленно опускается тьма, и губы сами коснеют, немеют от непроизносимости того, что сейчас случится — уже случилось...</i></p>
---	--

TAMSA YRA GYVAS SUTVĒRIMAS

Ontologinės metaforos sudaiktina arba sumedžiagina abstraktus. Abstraktai suvokiami kaip turintys dydį, formą, svorį, spalvą ir pan. Todėl ir tamsa metaforiškai gali būti suvokiama kaip gyvas sutvėrimas, kuris gali eiti, atgyti, kvėpuoti, gerti, nerimti:

<p><i>Nušlama, ištirpsta tamsoje vyrų žingsniai - upelio pusėn, o tamsa ir slėnio rūkai juos sugeria, lyg vandens lašus smėlis.</i></p> <p><i>Tamsa nerami, besidaužanti lyg užsklęsta rūmuose juoda paukštė.</i></p> <p><i>Tamsa ramiai pasitinka mano žvilgsnį.</i></p>	<p><i>Он закрыл глаза и вдруг почувствовал — что-то изменилось в мире, неуловимое, но очень важное, тьма ушла, отцепилась и поплыла по течению, освобождая Колюнину душу.</i></p>
---	--

	<p><i>Тьма ожила, раздался топот, хруст валежника; Тербилов и тетка вернулись к костру, оба злые.</i></p> <p><i>Небо отразилось в воде, и тёмная осенняя вода задышала, и солнце словно вскрикивало на речной волне.</i></p>
--	--

TAMSA YRA GYVŪNAS

Ir lietuvių, ir rusų kalbose tamsa yra tarsi plėšrus gyvūnas, ketinantis užpulti, sudraskyti, praryti, išėsti akis, galintis kaip gyvatė (lietuvių ir rusų mitologijoje bei Biblijoje vaizduojama kaip blogio, nuodėmės simbolis) sulįsti į sienas:

<p><i>Ranka prisidengusi nuoga kaklą, burną, pasidairė: nakties tamsa, rodos, prarijo ką tik išėjusius vyrus.</i></p> <p><i>Išėdė akis tamsa.</i></p> <p><i>Į kišenes buvo pribirę kapinių smėlio. Sėlino tamsa. Vasara įpusėjo. Išėjusių žmonių balsais dejavo medžiai.</i></p> <p><i>Tolumoje suboluoja bokštas, bet jį tuoj praryja tamsa ir rūkas.</i></p> <p><i>Tikriausiai iššliaužusi iš jo galvos tamsa sulindo į tas sienas.</i></p> <p><i>Baisu, kai netikėtai gesina žibintus. Tuomet tamsa praryja ištirus miestus.</i></p>	<p>— Княжич, не суйся, коли спятить не хочешь, — предостерёг его Калина. — Тьма глаза высосет, разум оморочит... — А ты там был?</p> <p>У нее появилось ощущение, что она падает куда-то вниз, в бездонный, глубокий колодец, и тьма проглатывает ее окончательно.</p>
---	--

TAMSA YRA ŽMOGUS

Labiausiai akivaizdžios tos ontologinės metaforos, kai materialus objektas interpretuojamas kaip žmogus. Ontologinės metaforos leidžia apmąstyti vykstančius procesus sugyvinant juos. Kiekvienu atveju tamsoje mes randame bruožus, būdingus žmogui. Kiekviena personifikacija – pavyzdys - skiriasi nuo kitų tomis žmogaus savybėmis, kurios išrenkamos metaforizacijos procese. *Tamsa kaip žmogus* aptariama apibendrintai, neskirstant į dar konkretnesnes metaforas *tamsa tai mylimas žmogus, tamsa tai vyras, tamsa tai priešas* ar pan. Taigi, tamsa kaip bet kuris žmogus gali įeiti, įleisti, pasitikti, kaip žmogus ji gali išgriūti stačia galva, kalbėti, apkabinti ir t.t.

<p><i>Ko gero, tamsa įsileidžia šviesą.</i> <i>Privažiavus Kauną, vairuotojus pasitinka tamsa.</i> <i>Pasitiks įtarumas ir tamsa, nykesnė už šią garsus ir spalvas ryjančią blandą</i> <i>Jau ir tamsa atėjo drėgnom kojom ir užsklendė langų stiklus.</i> <i>„Iš kambario mano į gatvę/išgriuvo tamsa stačia galva“</i> <i>- Mažulis, - atsiliepė tamsa Rebekos balsu, pasigirdo bučinys.</i> <i>Pro langą krentanti aušros šiek tiek jau prablaivinta tamsa šviesesnė nei viduje.</i></p>	<p><i>Ночь вошла в плацкартный вагон, как в наглухо заколоченный гроб, наверное, входит глубоко под землёй иная глушь и тьма.</i> <i>С высоты спокойно глядит на него строгое звёздное небо, и со всех сторон обнимает его строгая, девственная тьма полей, и одинокие огоньки в ней — как слёзы чистой жалости на прекрасном задумчивом лице.</i></p>
---	--

TAMSA YRA VALDOVAS

Tamsa yra fizinė ir protinė jėga, tačiau valdanti tada, kai yra tamsu, negera, netvarkinga, viešpataujanti apačioje, žemės gelmėse, kai žmogui yra blogiau:

<p><i>Bet pasaulyje tebeviešpatauja tamsa, tad</i></p>	<p><i>Мы быстро вошли в парадное, где царила</i></p>
--	--

<p><i>Atumas pasiunčia savo akį, idant ji atrastų dvynius.</i></p> <p><i>Toli nuo namų nebėra tvarkos - ten viešpatauja netvarka, tamsa, sumaištis, ten visur tyko tavęs pavojai..."</i></p>	<p><i>полная тьма, что было крайне непривычно — ведь в советских подъездах обычно всегда горел свет.</i></p> <p><i>Бывает, тьма царит, И власть ее безбрежна...</i></p> <p><i>Уже под ногами, в недрах Земли безраздельно царит абсолютная тьма.</i></p> <p><i>А потом понял, что она просто на время выключается, как выключается прожектор или лампа, — гаснет, и, должно быть, в голове ее воцаряется полная тьма, — ну, может быть, только изредка разрежаемая случайными сполохами неуясненных желаний и чувств Ты проливаешь свет туда, где царила тьма.</i></p>
--	--

TAMSA YRA REGĖJIMO LAUKAS

Tamsa lietuvių ir rusų kalbose yra suvokiama kaip regėjimo laukas. Tai natūrali metafora, motyvuota tuo, kad kai mes stebim tam tikrą teritoriją ar veiklą, regėjimo laukas turi ribas to, ką mes matom. Regėjimo laukas yra galimybė matyti šviesą, žmogų supančią aplinką ar daiktus: tamsa užtraukia akis, slegia, tamsa virpuliuoja, tavaruoja, taip regėjimo lauke atsiranda trukdžiai. Regintis žmogus nusako savo būseną vartodamas *tamsos kaip regėjimo lauko* metaforą:

<p><i>Deja, vėlu. Tamsa, užtraukusi akis, nenori trauktis ir nesitrauks.</i></p> <p><i>Tau reikės gyventi tamsybėse. Štai tamsa jau negailestingai virpuliuoja jaunose akyse, -</i></p>	<p><i>Хорошо, что полная ночная тьма и она ничего не видела.</i></p> <p><i>В хаосе, в котором смешались слепящий свет и слепящая тьма, крики, грохот</i></p>
---	--

<p><i>mąščiau.</i></p> <p><i>Užsimerk ir bus tamsu, - nusijuokė Rūta, tačiau su liūdesiu balse.</i></p> <p><i>Jai pasidarė bloga, akyse ėmė tavaruoti tamsa ...</i></p> <p><i>Manydami, jog neregį visą laiką lydi slegianti tamsa , ką ir rašo literatūra, dažnas menininkas tamsą pavaizduoja aklumu.</i></p>	<p><i>разрывов, скоропечать автоматов, в хаосе, разодравшем в клочья ощущение времени, с поразительной ясностью Крымов понял: немцы смяты, немцы побиты.</i></p> <p><i>Если не лежит на крылечке и не греется на солнце, то ходит, куда ему нужно, скажем, к соседу напротив за упомянутой газетой.</i></p> <p><i>Но вечером глаза его застилает тьма.</i></p> <p><i>И сейчас же с него сбило шапку, и начало темнеть в глазах.</i></p>
--	---

TAMSA YRA DAUGYBĖ

Ožegovo rusų kalbos žodyne pateikiama dar viena žodžio tamsa reikšmė, kurios nerasta lietuvių kalboje: тьма – tai skaičius. Senojoj Rusioj tai buvo 10 000, тьма тем – 100 000, тьма тьмущая - begalinė daugybė. Rusų kalbos tekstyne, skirtingai negu lietuvių, rasta labai daug tokių skaičių reiškiančių pavyzdžių:

<p><i>Lietuvių kalboje rasta tik keletas sakinių, kuriuose neapibrėžtą skaičių, daugybę, įvardija frazeologizmai .</i></p>	<p><i>Вокруг была тьма клюквы — ещё не созревшие краснобокие ягоды густо обсыпали каждую кочку.</i></p> <p><i>Народу собралось тьма тьмущая — я запомнил это хотя бы потому, что, сжатый толпой не мог поднять руку с диктофоном.</i></p> <p><i>Причин тому может быть тьма-тьмущая, резонно заметит каждый.</i></p> <p><i>Вокруг нее вилась тьма поклонников, но</i></p>
--	---

	<p><i>она упорно не выходила замуж, дожидаясь, пока Никита «встанет на ноги».</i></p> <p><i>Так и всегда: слово одно, а смыслов в нем тьма.</i></p> <p>Ведь преимущественным правом пользуются работники физического труда, только им открыты двери в партию. Тьма проблем вставала перед ним.</p>
--	--

TAMSA YRA AUGALAS

Žodynų sudarytojams ir mokslininkams, tiriantiems reikšmes, nėra svarbu išaiškinti bendrus įprastų konceptų suvokimų būdus tokiais metaforų terminais kaip *tamsa tai augalas*. Pažiūrėję į žodyną ir nerasime jokių užuominų apie tai, kad mes pažįstame tamsą tokiais metaforomis kaip tamsos dagys, tamsos naktigėlės ar balti lelijų žiedai:

<p><i>Tarp tyliai žydinčių tamsos dagių...</i></p> <p><i>Prisimink: ar ne Kalvarijų dienomis sielos tamsa prasiverdavo balčiausiais lelijų žiedais.</i></p> <p><i>Naktigėlėmis kvėpėjo tamsa ...</i></p>	<p><i>Rusų kalboje pavyzdžių nerasta</i></p>
---	--

TAMSA YRA TALPYKLA

Emocijos dažniausiai konceptualizuojamos kaip talpykla ar skystis. Jei emocija suvokiama kaip talpykla, yra mažai besikeičianti. Talpyklos dydis pranoksta talpyklos turinio parametrus, todėl EMOCIJA – TALPYKLA yra stipresnė už tą, kuris ją patiria. Gretinamų kalbų pasaulėvaizdyje produktyviausia konceptualioji metafora TALPYKLA – SKYSTIS. Gilumo požymis parodo, kad emocijos stiprumas gali būti matuojamas. Jei gilumo parametras didelis, emocija yra stipri:

<p><i>Visuose kampuose tavaravo gili, aksominė tamsa .</i></p> <p><i>Bet nerimas kartu su gilėjančia nakties tamsa skverbėsi į širdį.</i></p>	<p><i>Первое, что поразило Маргариту, это тьма, в которую они попали.</i></p> <p><i>И я как бы стою на краю и заглядываю вглубь, но вижу только темноту — глаза слабые. И тьма заворачивает, затягивает.</i></p>
---	--

TAMSA YRA KLIŪTIS

Kadangi tamsa susijusi su neigiama veikla, tai yra suvokiama kaip kliuvinys ar trukdis:

<p><i>Kažkas kėlėsi vandeniui per upę, nes tėkmėje girdėjosi balsai, tačiau tamsa kliudė ką nors įžiūrėti.</i></p> <p><i>Vos nesuklupau, užkliuvęs už konservų dėžės.</i></p> <p><i>Tamsa kliudė matyti aiškia žeme.</i></p> <p><i>Standartinė mąstymo tamsa netapo neįveikiama kliūtimi. Nedidelė žvakė išsklaidė pasaulio tamsą.</i></p>	<p><i>Пули свистели, пронзая воду или колотя в борт зловецим щелчком. Тьма мешала прицелу.</i></p>
--	---

TAMSA YRA PRALAIMĖJIMAS

Tamsa ir lietuvių, ir rusų kalbose yra susijusi su kryptimi apačion. Kadangi valdžia ir jėga orientuotos į viršų, tai fizinė jėga, nugalėtojas, stipresnis bus viršuje, o paklusimas jėgai, pralaimėjimas yra apačioje:

<p><i>Geriau - prieš aušrą, kai tamsa prismaugta.</i></p> <p><i>Surandami degtukai, įžiebiama žvakė, o kai ji</i></p>	<p><i>Голоса о чём-то советовались, готовились торжествовать... Тьма побеждена...</i></p>
---	--

<p><i>uždegta, tamsa būna nugalėta. Tik su viena liepsnele jau įveikiate tamsą.</i></p> <p><i>Kadangi chaosas ir tamsa nesuderinami su proto reikalavimais, juos būtina įveikti.</i></p> <p><i>Tesilinksmina nušvitusi žemė, kad pasaulyje tamsa jau išsisklaidė.</i></p>	
---	--

TAMSA YRA KVAILUMAS

Tamsa dažniausiai yra proto nebuvimo, žmogaus dvasios skurdumo apibūdinimas. Konceptas *tamsa* (tamsus, temti) ir lietuvių, ir rusų kalboje įgauna visai naują metaforinę reikšmę, suvokiamą kaip bukumas, kvailumas, nenoras tobulėti, nesidomėjimas, žodžiu, asmenybės degradavimas arba dvasios tamsa, kvailumas:

<p><i>Mes esame mokyti, kad Viduramžiai - tamsus laikas, juoda skylė, o po to prasidėjo gražus gyvenimas.</i></p> <p><i>Tomas Džefersonas kalbėjo, kad tamsus ir bemokslis žmogus niekada nebuvo ir niekada nebus laisvas.</i></p> <p><i>Miestas - šviesa, kaimas - tamsa . Taip mano daugelis.</i></p> <p><i>Negi po Seimo rinkimų tvyros ta pati tamsa , kuri užgoš Lietuvos dvasią, kuri naikins amžiais kurtas tautos vertybes?</i></p> <p><i>- Nepriims. Koją suka. Ir galvoj - tamsa ...</i></p>	<p><i>Розно пошла Россия, духовный свет с духовною тьмою борется, и духовная тьма одолевает русских людей.</i></p> <p><i>Тьма — всего-навсего отсутствие света и, соответственно, запутанность наших понятий, наших переживаний, нашей жизни.</i></p> <p><i>Не ведомая никогда душевная тьма накатилась на нее.</i></p> <p><i>Душевная тьма, которая обвалилась на нее и не отпускала ни на минуту с тех пор, как она прочла это ужасное, торопливое и небрежное письмо, не помешала ей возликовать: «Господи, благодарю, что ты не оставляешь меня во всех моих путях, посылаешь мне своих дорожных ангелов, как Товию... »</i></p>
--	--

	<p><i>Я-то что, зачем вы ко мне придираетесь?</i></p> <p><i>Я человек тёмный, меня легче, чем образованных, сознательных обидеть.</i></p> <p><i>Малолетним давалось воспитание и образование, для кантонистов устраивались школы — таким образом, в наш темный народ вводилось образование.</i></p>
--	---

Remiantis aukščiau pateiktais pavyzdžiais galima daryti išvadą, jog ir lietuvių, ir rusų kalbos pasaulėvaizdyje dažniausiai *tamsos* konceptai turi negatyvią konotaciją ir yra realizuojami norint nusakyti ką nors bauginančio, neraminančio, pavojingo, kas siejasi su neigiamomis emocijomis ar pasekmėmis.

3. Frazeologiniai junginiai lietuvių ir rusų kalboje

Kalbos pasaulėvaizdžio tyrimui ypač efektyvi specifinių tautinių frazių analizė ir frazeologizmų motyvacijos specifika. Frazeologija artimai susijusi su metafora. Pasak A.Gudavičiaus, frazeologizmas, kaip ir metafora, dažniausiai suprantamas perkeltine reikšme ir dažniausiai įvardija abstraktesnės sferos dalykus. Iš to, kas sudaro frazeologizmo pagrindą, t.y., kas yra metaforizacijos išeities taškas, matyti kalbančiųjų požiūris į frazeologizmu įvardijamus reiškinius, tautos pasaulio samprata (A.Gudavičius, 2000,100). Neįmanoma žodžiais atskleisti viso koncepto turinio, o tik išryškinti tam tikrą bruožą, pasinaudojant ne tik metaforiniais pasakymais, kurie sudaro daugelio frazeologizmų pagrindą, bet ir frazeologizmais ar vidine žodžio forma.

Frazeologizmas **tamsus miškas** gali būti suvokiamas:

a) kaip neaiškumas, nesupratimas

<p>"Kartais pasitaiko tekstų, kurie kaip tamsus miškas - nieko nesupranti", - nusiskundė vaikas.</p> <p>Kito žmogaus protas, mąstysena, jausmai - tamsus miškas.</p> <p>Biudžetas - tamsus miškas. Kalbos apie miesto biudžetą pasirodė pačios migločiausios.</p> <p>Marksizmas - kaip ir bet kokia kita ideologija - jiems buvo tamsus miškas.</p> <p>Jiems minėtos knygos puslapiai - apskritai tamsus miškas.</p> <p>Jo seneliui elektronika, deja, yra tamsus miškas.</p>	<p>Вместо того, что б воротить нос от того, что для нее темный лес на данном этапе.</p>
---	--

b) kaip daugybė:

<i>Lietuvių kalbos tekstyne pavyzdžių nerasta, nes nėra vartojimo pavyzdžių ir metaforos</i> TAMSA TAI DAUGYBĖ	<i>Qd2, и далее следует темный лес вариантов!</i>
--	--

Frazeologizmas **tamsi naktis be žvaigždžių** vartojamas norint akcentuoti blogą, sunkų gyvenimą. Rastas tik vienas lietuvių kalbos tekstyne, nors šnekamojoje kalboje tenka girdėti vartojant ir rusišką analogišką frazeologizmą:

*Viena džiaugiasi gyvenimu, kita teigia, kad jos gyvenimas - **tamsi naktis be žvaigždžių**.*

Frazeologizmas **nors (pirštu) į akį durk** vartojamas ir lietuvių, ir rusų kalboje ir suvokiamas kaip šviesos nebuvimas, visiška tamsa.

<i>Škotija, kur už lango blaškosi pašėlę šiaurvėjai, o tamsa - nors į akį durk, tokia ir tegali būti kalvose.</i> Tamsa - nors pirštu į akį durk!	<i>Долго так опускались старик да рыба. А тьма кругом— глаз выколи. Он попал прямо в это стойло, хотя кругом такая стояла тьма, что хоть глаз выколи.</i>
--	---

IŠVADOS

Tamsa lietuvių ir rusų kalbų pasaulėvaizdyje turi gana panašią prototipinę ir metaforinę raišką. Galima teigti, jog minėtose kalbose *tamsos* konceptas realizuojamas norint nusakyti ar apibūdinti panašius reiškinius ar objektus. Kalboje atsispindi pasaulio, supančios aplinkos, išgyvenimų suvokimas, kuris yra vadinamas pasaulėvaizdžiu. Pastarojo eksplikacijos sferai priklauso metaforizacija, o šios esmė yra ta, jog abstrakčius dalykus įvardijame kaip konkrečius, geriau iš patirties pažįstamus, arba, atvirkščiai, abstrahuojame konkrečius.

Tamsai suteikiama metaforinė raiška, todėl atsiranda lietuvių ir rusų kalboms būdingos konceptualiosios metaforos TAMSA YRA SKYSTIS, TAMSA YRA SKARA, TAMSA YRA GYVAS SUTVĖRIMAS, TAMSA YRA REGĖJIMO LAUKAS, TAMSA YRA KVAILUMAS, TAMSA YRA PRALAIMĖJIMAS, TAMSA YRA KLIŪTIS, TAMSA YRA TALPYKLA bei kitos, kurių realizacija kalbos pasaulėvaizdyje atskleidžia žmogaus mąstymą, dvasinio ir socialinio gyvenimo ypatumus, panašius abiem kalboms.

Kadangi konceptas pasižymi nacionaline specifika, skirtingose kalbose konceptai reprezentuojami nevienodai. Net ir tuomet, kai jie turi atitikmenis gretinamojoje kalboje, iš tiesų skirtingos tautos tą patį konceptą suvokia savitai.

Magistro darbo tikslas buvo išaiškinti ir palyginti *tamsos* konceptų raišką lietuvių ir rusų kalbų pasaulėvaizdyje. Analizuojant iš tekstynų išrinktus pavyzdžius nustatyta:

1. Tipiškiausi *tamsos* denotatai lietuvių ir analogiškai rusų kalboje yra naktis, juodas, spalva, miškas, nemokša, baisus, migla, neaišku ir kt.

2. *Tamsa* lietuvių ir rusų kalbų pasaulėvaizdyje prototipiškai suvokiama labai panašiai. Prototipinės *tamsos* reikšmės yra:

- tamsioji paros dalis, vakaro ar nakties būvis;
- šviesos nebuvimas, šviesos stoka;
- neapšviesta, tamsi vieta;
- nemokšiškas, tamsuoliškumas;
- neaiškumas, teisingo išaiškinimo stoka;
- blogis;

3. Lietuvių ir rusų kalbose *tamsa* gali būti daugiaspalvė, dažniausiai apibūdinama kaip juoda, tačiau vartojamos ir kitos spektro spalvos, suteikiančios prototipinei reikšmei negatyvų

(juoda, antracitinė, tamsiai mėlyna, rašalo, raudona) arba pozityvų (rausva, žalsva, violetinė, balta) atspalvį. Spalvoms įtakos turi ir tamsaus paros meto laikas: vakaras, vidunaktis ar paryčiai.

4. Prie prototipinių tamsos reikšmių priskirtini ir žemiau išvardinti ir lietuvių, ir rusų kalbose panašūs tamsūs reiškiniai, pvz., miškas, medžiai ; tamsa įgauna ir juodumo, neperregimumo prasmę; tamsa, kaip vanduo, sukuria gilumo išpūdį; būdingos gilios ertmės, į kurias žvelgiant sudaromas bekraštės bedugnės išpūdis; į kurių gelmę nepatenka joks šviesos šaltinis, taip pat pavadinamos tamsiomis arba juodomis vartojama *tamsus skystis* (*alus*, *medus*, kraujas), jeigu yra tamsios spalvos, be šviesių atspalvių.

5. Prototipinėms reikšmėms yra priskiriamos gana dažnai ir lietuvių, ir rusų kalbose vartojamos *opozicijos tamsa-šviesa*.

6. Ir lietuvių, ir rusų kalbose (kaip matyti iš pavyzdžių, rusų kalboje gerokai dažniau) tamsa gali būti įvardijama mėnesio arba šalies pavadinimu, gali būti suvokiama kaip visiška ar absoliuti tamsa.

7. Tekstynuose ieškota dažniausiai pasikartojančių metaforinių pasakymų ir įvardijimų, kurie būtų motyvuoti esmine metaforine sąvoka, su jais susijusia hiperoniminiais santykiais, tuo remiantis ir buvo nustatytos konceptualiosios metaforos, būdingos konceptui *tamsa* lietuvių ir rusų kalbų pasaulėvaizdyje: TAMSA YRA SKYSTIS, TAMSA YRA SKARA, TAMSA YRA LIGA, TAMSA YRA GYVAS SUTVĖRIMAS, TAMSA YRA REGĖJIMO LAUKAS, TAMSA YRA KVAILUMAS, TAMSA YRA PRALAIMĖJIMAS, TAMSA YRA KLIŪTIS, TAMSA YRA TALPYKLA, kurių realizacija kalbos pasaulėvaizdyje atskleidžia žmogaus mąstymą, dvasinio ir socialinio gyvenimo ypatumus, panašius lietuvių ir rusų kalboms.

8. Tik lietuvių kalbos pasaulėvaizdžiui būdinga koncepto TAMSA YRA AUGALAS , TAMSA YRA LIGA kalbinė raiška, o koncepto TAMSA YRA DAUGYBĖ kalbinė raiška būdinga tik rusų kalbos pasaulėvaizdžiui.

9. Metaforiniai pasakymai sudaro daugelio frazeologizmų pagrindą, todėl iš tekstynų išrinkti pavyzdžiai su frazeologizmais, kurių rasta labai nedaug. Frazeologizmas *tamsus miškas* vartojamas dažniausiai, suvokiamas kaip nesupratimas, neaiškumas, dar rusų kalboje gali būti suvokiamas kaip daugybė ar neapibrėžtas skaičius. *Nors(pirštu) į akį durk* vartojamas ir lietuvių, ir rusų kalboje ir suvokiamas kaip šviesos nebuvimas, visiška tamsa.

Abiejų nagrinėtų kalbų pasulėvaizdyje konceptų turinys dažniausiai yra analogiškas arba labai artimas, todėl apibendrinant galima daryti išvadą, jog *tamsa* abiejose kalbose suvokiama labai panašiai.

SUMMARY

The language in its integral links is related to human intelligence. It helps to restore the picture of the world of the human mind. The perception of the world, or the objective reality of things and effects that leaves the marks in speech, is so called the worldview of the language. Each language has its own perception of the world connected to the nation's history, geographic conditions, lifestyle, culture and so on. The worldview of the language is step by step composed by all who speak that language. Using the investigation method and analysing the usage of the words in texts helps to record and denote the features of the worldview of the language.

The research materials are the Corpus of Lithuanian language – Donelaitis and the corpus of Russian language - ruscorpora.ru (национальный корпус русского языка). The data of the analysis of the concept *darkness* in both languages showed that prototypically *darkness* is understood in the same way in Lithuanian and Russian languages. The research of the samples was done to denote the most common figurative expressions and conceptual metaphors that are specific to the concepts of *darkness* in Lithuanian and Russian languages.

The aim of the present master's thesis “Darkness in the Lithuanian/Russian Worldview” focuses on the analysis of theoretical issues of the term *concept*, and the empirical part focuses on the investigation of concepts of *darkness* as prototypical meanings (lack of light at night; lack of culture; lack of education) that are based on a number of figurative meanings.

Metaphorical understanding of the concept of darkness in Lithuanian and Russian languages includes the following areas:

1) Death – the land of the dead, faded – out life; 2) darkness of glaciers, stifling darkness; 3) fear - grisly, scary, nightmarish, eerie; 4) liquid –pouring, flushing; 5) scarf - surrounded, besieged; 6) an animal - devoured opened their mouths went into walls, 7) downward direction - falling, obliquely declining on Vilnius, drops suddenly, 8) pain - among the thistles of darkness, 9) a plant - among the thistles of darkness, darkness opened in the whitest lily flowers, 10) a human being – darkness went off headlong, darkness responded to Rebecca's voice, and others.

Analysis of samples found in the corpus leads to the conclusion that the concept of darkness in Lithuanian and Russian languages is perceived very similarly.

ANOTACIJA

Kalba neatsiejama su žmogaus sąmonė. Ji padeda atkurti pasaulio vaizdą, esantį žmogaus sąmonėje. Pasaulio suvokimas, arba objektyvios realybės daiktų ir reiškinių samprata, paliekanti pėdsakus kalboje, vadinama kalbos pasaulėvaizdžiu. Kiekviena kalba pasaulio suvokimą nuspalvina skirtingu atspalviu, nes tautų istorija, geografinės sąlygos, gyvenimo būdas, kultūra, aksiologija yra skirtingos. Kalbos pasaulėvaizdį kuria visi, kalbantys ta kalba. Tiriant žodžių vartojimą tekstuose, galima atskleisti kalboje užfiksuotus pasaulėvaizdžio pėdsakus.

Tyrimo medžiaga paimta iš tekstynų donelaitis.lt, ruscorpora.ru (национальный корпус русского языка). Tekstynuose ieškota dažniausiai pasitaikančių metaforinių pasakymų ir įvardijimų, kurie būtų motyvuoti esmine metaforine sąvoka. Tuo remiantis ir buvo nustatytos konceptualiosios metaforos, kurios būdingos konceptui *tamsa* lietuvių ir rusų kalbos pasaulėvaizdyje.

Darbo tikslas aptarti prototipines tamsos koncepto reikšmes (naktis, šviesos nebuvimas, kultūros ar išsilavinimo stoka) , į kurias remiasi nemažai metaforinių reikšmių. Pagal metaforinius pasakymus nustatyti, kokie vaizdiniai slypi už *tamsos* konceptus reprezentuojančių žodžių ir išskirti abiem kalboms bendras ir skirtingas *tamsos* metaforines reikšmes.

Tamsos koncepto metaforiškas suvokimas lietuvių ir rusų kalbose apima šias sferas: 1) mirtis – mirusiųjų šalis, užgesęs gyvenimas; 2) šaltis – ledynų tamsa, stingdanti tamsa, 3) baimė – kelia siaubą, gąsdina, košmariška, klaiki 4) skystis – sutirštėjo, išsiliejo; 5) skara – apgaubė, apsupo, apgulė; 6) gyvūnas – prarijo, išžiojo nasrus, sulindo į sienas; 7) kryptis žemyn – krenta, nusėdo kaskart nusileidžianti, įkypai kritusi ant Vilniaus, nukrinta staiga; 8) skausmas – tarp tamsos dagių, 9) augalas - tarp tamsos dagių, tamsa prasiverdavo balčiausiais lelijų žiedais; 10) žmogus - išgriuvo tamsa stačia galva, atsiliepė tamsa Rebekos balsu ir kt.

Išanalizavus tekстыne rastus pavyzdžius prieita prie išvados, jog *tamsos* konceptas ir lietuvių, ir rusų kalbose suvokiamas labai panašiai.

Literatūra

1. Chrolenko 2005 – Хроленко А. Основы лингвокультурологии. Москва.
2. Cibulskienė 2005 – Cibulskienė J. Konceptualioji kelio metafora Lietuvos rinkimų diskurse. Kalbotyra LIV(1), 51 – 64.
3. Cruse 2004 – Cruse A. Meaning in Language. An Introduction to Semantics and Pragmatics. Oxford University Press.
4. Drūlienė 2008 – Drūlienė V. Lietuviškosios metaforikos vertikalumo matas//Darbai ir dienos. – 2008, Nr.50, 73 - 89
5. Frumkina, 1992 – Фрумкина Р.М. Концептуальный анализ с точки зрения лингвиста и психолога (концерт, категория, прототип). – Научно-техническая информация.
6. Gudavičius 1992 - Gudavičius A. Kalbos tautiškas // Gimtoji kalba. - 1992, Nr. 6.
7. Gudavičius 2000 – Gudavičius A. Etnolingvistika. Šiauliai.
8. Gudavičius 2004 - Гудавичюс А. Аксиологическая ценность метафоры. // a. Etnolingwystika (16). Liublin, 2004, 191–199.
9. Gudavičius 2007 – Gudavičius A. Gretinamoji semantika. Šiauliai.
10. Gudavičius 2007 – Gudavičius A. Žodžio reikšmės definicijos prototipinis aspektas. Leksikografijos ir leksikologijos problemos. Vilnius. [žiūrėta 2009-04-12]. Prieiga internete http://www.lki.lt/php/files/Visos_tezes.pdf
11. Jakaitienė 1988 – Jakaitienė E. Leksinė semantika. Vilnius.
12. Jakaitienė 2005 – Jakaitienė E. Leksikografija. Vilnius.
13. Kövesces 2000 – Kövesces Z. Metaphor and Emotion. Language, Culture and Body in Human Feeling. Cambridge.
14. Karasikas 2005 - Карасик В. И. Этноспецифические концепты. // Иная ментальность. Москва.
15. Krinickaitė 1984 - Krinickaitė S. Kalbų raiškos savitumas. Vilnius.
16. Kubriakova 1997 – Кубрякова Е. С., Демьянков В. З., Панкрау Ю. Г., Лузина Л. Г.
17. Краткий словарь когнитивных терминов. Москва.
18. Lakoff, Johnson 1999 – Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. Chicago.

19. Lassan 2002 – Лассан Э. Надежда: семантический и концептуальный анализ. *Respectus Philologicus* 2 (7), 28 – 47.
20. Macijauskaitė 2000 - Macijauskaitė I. Dvi antonimų poros: mirtis–gimimas, mirtis–gyvenimas. *Darbai ir Dienos*, 2000, Nr. 24, p. 121–142.
21. Marcinkevičienė 1999 –Marcinkevičienė R. Atminties labirintuose. // *Darbai ir dienos*, 1999, t. 10(19), p. 109 – 123.
22. Maslova 2001 - Маслова В. А. Лингвокультурология Москва.
23. Maslova 2004 - Маслова В. А. Когнитивная лингвистика: Учебное пособие. Москва.
24. Papaurėlytė 2002 – Papaurėlytė S. Liūdesio konceptualizavimas lietuvių kalboje. *KalbotyraLI* (1), 123 – 133.
25. Papaurėlytė–Klovienė 2004 - Papaurėlytė–Klovienė S. Liūdesio konceptas lietuvių ir rusų kalbose: daktaro disertacija. Šiaulių universitetas. Šiauliai.
26. Papaurėlytė–Klovienė 2007 - Papaurėlytė–Klovienė S. Lingvistinės kultūrologijos bruožai. Šiauliai.
27. Sternin 1998 – Стернин И.А. Национальная специфика мышления и проблема лакунарности. – Связи языковых единиц в системе и реализации: Межвузовский сборник научных трудов. Тамбов.
28. Popova, Sternin 1999 – Попова З. Д., Стернин И. А. Понятие «концеп» в лингвистических исследованиях. Воронеж.
29. Popova, Sternin 2001 – Попова З. Д., Стернин И. А. Очерки по когнитивной лингвистике. Воронеж.
30. Popova, Sternin 2006 – Попова З. Д., Стернин И. А. Семантико – когнитивное направление в российской лингвистике. *Respectus Philologicus* 10 (15), 43 – 51.
31. Samigulina 2007 – Самигулина А. С. Когнитивная лингвистика и семиотика. Вопросы языкознания. Nr. 3, 11- 15.
32. Šafikov 2007 - Шафиков С. Г. Категории и концепты в лингвистике. Вопросы языкознания. Nr. 2, 3 – 17.
33. Ter-Minasova 2004 – Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация. Москва.

34. Toleikienė 2004 - Toleikienė R. Siela ir protas lietuvių ir vokiečių kalbose. Daktaro disertacijos santrauka. Šiauliai.
35. Toleikienė R. Vilties samprata lietuvių ir vokiečių kalbų pasaulėvaizdžiuose: konceptualiųjų metaforų analizė 140-141 [žiūrėta 2010-01-26] Prieiga internete
a. www.su.lt/bylos/mokslo_leidiniai/filologija/2008_13/toleikiene.pdf
36. Vežbicka 1996 – Вежбитская А. Язык. Культура. Познание. Москва.
37. Vorkačiov 2004 – Воркачѳв С. Г. Культурный концепт и знание. Труды Кубанского государственного технологического университета. Сер. Гуманитарные науки. Т. 17 вып. 2. Краснодар. 268 – 276.

Šaltiniai

1. Dabartinės lietuvių kalbos tekstynas – <http://donelaitis.vdu.lt>
2. DLKŽ - Dabartinės lietuvių kalbos žodynas, prieiga internete
<http://www.autoinfo.lt/webdic>
3. Lietuvių kalbos žodynas. Psl.787-803
4. Национальный корпус русского языка – ruscorpora.ru
5. TŽŽ – Tarptautinių žodžių žodynas, prieiga internete <http://terminu.zodynas.info>
6. Словарь русского языка. Москва. 1984, том IV.
7. Steponavičienė S. Lietuvių kalbos žodinių asociacijų žodynas. Vilnius. Mokslas. 1986